

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS K01
Examinator: Eva-Helen Ulvros
Handledare: Yvonne Maria Werner
Tid och plats: 14 januari 13.15-15, sal 4

Synen på nationalsocialismen i Svenska kyrkan under 1930- och 1940-talen

En text- och diskursanalys

Emil Anselin

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	4
KÄLLOR	4
METOD OCH AVGRÄNSNING	5
TEORETISKT RAMVERK	7
FORSKNINGSLÄGE.....	8
KYRKA OCH RELIGION I DET SVENSKA SAMHÄLLET – EN BAKGRUNDSTECKNING	11
BILDEN AV NATIONALSOCIALISMEN I KYRKLIG PRESS.....	15
NATIONALSOCIALISTERNAS MAKTÖVERTAGANDE OCH KAMPEN OM MAKTEN ÖVER KYRKAN	15
NÜRNBERGLAGARNA 1935 OCH DEN KATOLSKA KYRKOKAMPEN 1937	22
KRIGSUTBROTTET OCH DEN NORSKA KYRKOKAMPEN.....	27
KRIGSSLUTET.....	33
AVSLUTANDE DISKUSSION.....	37
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	42
KÄLLOR	42
<i>Tidningar</i>	42
LITTERATUR.....	42

Inledning

Våren 1945, kort efter det att Adolf Hitler begått självmord, skriver *Göteborgs Stifts-Tidning* att de sista stora hjältarna har stupat.¹ Tidningen anspelar tydligt på kung Sauls död i Gamla Testamentet och antyder att Adolf Hitler skulle ha varit Guds utvalde för delar av Europas på samma sätt som Saul var Guds utvalde kung för Israel. *Göteborgs Stifts-Tidning* var och är en av många tidsskrifter som fanns och fortfarande finns inom ramen för Svenska kyrkan. Dessa tidsskrifter representerar olika teologiska och ideologiska hållningar. Bland de kyrkliga tidningarna var *Göteborgs Stifts-Tidning* den som gick längst i positiva ställningstaganden för den nationalsocialistiska regimen i Tyskland och det parti, för det Tyska nationalsocialistiska arbetarpartiet (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterparti, NSDAP), som var det maktbärande i landet. De olika uppfattningar om den tyska nationalsocialismen som fanns inom Svenska kyrkan under 1930- och 1940-talen har väckt mitt intresse, och det är min avsikt att i denna uppsats studera dessa. Historien om Svenska kyrkans syn på nationalsocialismen är inte färdigskriven, och när man läser vad som hittills skrivits på området slås man av den stora mångfald av uppfattningar som fanns om den tyska nationalsocialismen. Den varierande synen på nationalsocialismen bland teologer och kyrkliga tidskrifter var ofta kopplad till olika teologiska skolbildningar och rörelser.

NSDAP var det maktbärande partiet i tysk politik under åren 1933 till 1945. Partiet kom att bedriva en politik som kan beskrivas som ett försök att likrikta det tyska samhället och utveckla ett totalitärt politiskt system där i stort sett allt kom att underordnas ledaren Adolf Hitler. Den nationalsocialistiska ideologin innehöll starka inslag av rasism, antisemitism och rasbiologiskt tänkande. Politisk opposition tolererades inte, och de som vägrade infoga sig i systemet förföljdes och bestraffades, vilket även drabbade många kyrkliga företrädare som liksom andra oppositionella fängslades eller skickades till koncentrationsläger.²

Det har forskats en hel del om synen på nazismen inom Svenska kyrkan från olika utgångspunkter. En stor del av denna forskning fokuserar på kopplingen mellan inställningen till nationalsocialism och synen på demokrati, kommunism och samhällsmoral men det har inte gjorts

---

¹ Göteborgs Stifts-Tidning 1945:18.

² Mary Fulbrook, *Tysklands Historia*, Lund, s 1998, s. 171-193.

några mer ingående analyser av det som faktiskt skrevs i den kyrkliga pressen. Här finns alltså en forskningslucka, vilket det är min avsikt att bidra till att fylla med denna undersökning.

Syfte och frågeställningar

Syftet med min uppsats är att undersöka och analysera synen på den tyska nationalsocialismen i de svenskkyrkliga tidsskrifterna *Göteborgs Stifts-Tidning*, *Kyrka och folk*, *Svenska kyrkotidning* och *Vår Lösen*. Jag kommer i mitt arbete att utgå från följande frågeställningar:

- Vilka aspekter av den nationalsocialistiska politiken ställer man sig positiv till i de fyra tidningarna? Hur motiveras dessa ställningstaganden?
- Vad tar man avstånd ifrån? På vilka grunder motiveras dessa avståndstaganden?
- Vilka förändringar sker över tid i de fyra tidningarnas inställning till nationalsocialismen? Ges det några argument för dessa förändringar och i så fall vilka?

Källor

Källorna som jag kommer att använda mig av är de fyra svenskkyrkliga tidsskrifterna *Göteborgs Stifts-Tidning*, *Kyrka och folk*, *Svensk kyrkotidning* och *Vår Lösen*. Anledningen till att jag valt dessa fyra tidskrifter är att de är knutna till olika teologiska skolbildningar inom Svenska kyrkan. Genom att undersöka tidningar med koppling till olika teologiska skolbildningar är det min förhoppning att kunna ge en allsidig bild av synen på nationalsocialismen inom Svenska kyrkan.

Göteborgs Stifts-Tidning är en tidning kopplad till den schartauanska grenen av gammalkyrkligheten och en ivrig försvarare av den lutherska trosbekännelsen. Redaktör var prostén Ivar Rhedin, som även var partiledare för Kyrkliga Folkpartiet. Tidningen, som under denna tid kom ut en gång i veckan, var missnöjd med mycket i det moderna samhället och kan betraktas som ett organ för kyrklig konservatism, både politiskt och religiöst. I tidigare forskning har den betecknats som antikommunistisk och positivt inställd till nationalsocialismen, och den tog

ställning för den regimtroga delen av den lutherska kyrkan i Tyskland under ledning av riks-biskop Müller i samband med tyska kyrkostriden under 1930-talet.³

Kyrka och folk är en tidning kopplad till gammaluthersk tro och var både religiöst och politiskt konservativ. Redaktör under den här aktuella perioden var domkyrkokomministern i Uppsala Viktor Södergren. Tidningen, som kom ut en gång i månaden, gavs ut av det gammalkyrkliga Förbundet för Evangelisk-luthersk tro och inriktade sig främst på religiösa och kyrkliga frågor. Tidigare forskning har dock konstaterat att den även tog upp politiska ämnen av relevans för kyrka och kristendom och att den ställde sig lätt kritisk till den regimtroga falangen av den lutherska kyrkan i Tyskland.⁴

Svensk kyrkotidning var officiellt organ för Svenska kyrkan och samtidigt språkrör för prästernas fackliga intressen. Tidningen följde en konservativ kyrkopolitisk linje och intog enligt tidigare forskning en positiv inställning till nationalsocialismen utifrån en politisk oro för kommunismen. Den uttryckte viss religiöst motiverad skepsis till det demokratiska styrelseskicket och tog tydligt ställning för riks-biskopen Ludwig Müller och hans regimtroga falang i den tyska kyrkostriden. Tidningen kom ut en gång per vecka.⁵

Vår Lösen hade sitt ursprung i den så kallade unglyrkorörelsen och var dess organ för idé- och opinionsbildning. Unglyrkorörelsen startade som en svenskkyrklig studentrörelse under ledning av Manfred Björkquist, sedermera rektor på rörelsens högskola Sigtunastiftelsen och tillika redaktör för *Vår Lösen*, och den senare biskopen i Karlstad, J.A. Eklund. Tidningen, vars lösen var ”Sveriges folk, ett Guds folk”, hade en starkt nationell framtoning men den var öppen för debattörer från olika håll. *Vår Lösen* tog avstånd från den tysk-kristna rörelsen och riks-biskop Müllers regimtroga falang i den tyska kyrkostriden.⁶ Tidningen kom ut en gång per månad.

Metod och avgränsning

Jag kommer i min undersökning att göra en kombinerad text- och dikursanalys av ett antal utvalda artiklar i de fyra tidningarna. För att begränsa uppsatsens omfång kommer analysen att

---

³ Lars Gunnarsson, *Kyrkan, nazismen och demokratin: åsiktsbildning kring svensk kyrklighet 1919-1945*, Stockholm 1995, s. 38, 117-131, 150.

⁴ Gunnarsson 1995, s. 37-38; Alexander Gustavsson, ”Den västsvenska kristendomstypen som motkultur”: *Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs Stift*, Göteborg 2002, s. 93-141.

⁵ Gunnarsson 1995, s. 37, 117-131.

⁶ Gunnarsson 1995, s. 131-149.

avgränsas till de fyra tidningarnas rapportering om nationalsocialisternas maktövertagande i januari 1933, den tyska kyrkostriden sommaren samma år, de antisemitiska Nürnberglagarna i september 1935, den påvliga encykliken *Mit brennender Sorge* från mars 1937, andra världskrigets utbrott i september 1939, kyrkokampen i Norge våren 1942 och den tyska kapitulationen i maj 1945.

Anledningen till att jag valt just dessa händelser är att de markerar viktiga förändringar i den tyska politiken. 1933 övertog nationalsocialisterna regeringsmakten i Tyskland i, men partiet hade ännu inte den totala makten utan samregerade med de tysknationella. Den tyska kyrkokampen mellan den nationalsocialistiskt påverkade tysk-kristna rörelsen och de mer kritiska kristna rörelser som ett år senare skulle samlas till Bekännelsekyrkan, var ännu i sin linda. Jag kommer att behandla denna konflikt närmare nedan. Med Nürnberglagarna 1935 gavs den antisemitiska politiken en legal ram, medan Pius XI:s encyklika, vilken med skärpa fördömde den antikyckliga politiken i Tyskland, ställde den nationalsocialistiska kyrkopolitiken på sin spets.⁷ De hävdvunna konfessionella motsättningarna mellan katoliker och lutheraner och de antikatska tendenserna i Svenska kyrkan gör rapporteringen kring denna konflikt särskilt intressant att studera.

När andra världskriget bröt ut i september 1939 var nationalsocialisternas politik mer tydlig och utvecklad än var den var när de kom till makten sex år tidigare, vilket kan tänkas ha påverkat tidningarnas syn på Tyskland. Detta gäller i än högre grad efter det att den norska kyrkan gått i öppen opposition mot regeringen Quistling och den tyska ockupationsmakten 1941, vilket ledde till en utdragen konflikt mellan kyrka och stat i Norge. Jag kommer att analysera rapportering kring de norska biskoparnas och prästernas protestskrivelse i februari respektive april 1942.⁸ Våren 1945 låg det besegrade Tyskland i ruiner och nationalsocialismens brott var ett allmänt debattämne världen över.

Genom att undersöka hur de fyra tidningarna rapporterade om och bedömde dessa händelser vill jag försöka ge en bild av deras syn på nationalsocialismen som ideologi och praktisk politik. Jag kommer att gå igenom tidningarnas nummer under och strax efter de aktuella händelserna.

---

⁷ Fulbrook 1998, s. 176-177.

⁸ Bernt T. Oftestad, Tarald Rasmussen, Jan Schumacher, *Norsk kirkehistorie*, Oslo 2005, s. 270-279.

Teoretiskt ramverk

Det analytiska ramverket för min uppsats utgörs av en modifierad version av den form av diskursanalys som Marianne Winther Jörgensen och Louise Phillips presenterar i sin bok om diskursanalys som teori och metod. Denna modell som är inspirerad av Norman Faircloughs metod insatt i ett poststrukturalistiskt tankemönster. Winther Jörgensen och Phillips betonar dock att det finns en viktig skillnad mellan poststrukturalismen och Faircloughs modell, vilken är en form av social praktik som både förändrar och reproducerar kunskap, identitet och sociala strukturer och samtidigt formas av andra sociala praktiker och förhållanden.⁹

Det finns i huvudsak fem gemensamma aspekter i en kritisk diskursanalys. Den har en lingvistisk karaktär, tar sikte på sociala och kulturella fenomen och förändringar, är både konstituerande och konstituerad och syftar till att analysera språkbruket i en social interaktion.¹⁰ Diskursen fungerar ideologiskt i den meningen att diskursiva praktiker bidrar till att skapa och reproducera ojämlika maktförhållanden mellan olika grupper. Den kritiska diskursanalysen bör således inte uppfattas som politiskt neutral utan syftet är att avslöja den roll som en diskursiv praktik spelar för upprätthållandet av det ojämlika maktförhållandet för att få till stånd en förändring. Fairclough kopplar sin kritiska diskursanalys till tre olika traditioner: en detaljerad textanalys med grund i den lingvistiska disciplinen, en makrosociologisk analys av social praktik och en tolkande mikrosociologisk tradition med grund i sociologin. Det handlar enligt Winther Jörgensen och Phillips om en tredimensionell metod som lämpar sig väl för en diskursanalys.¹¹ Det är denna tredimensionella modell som jag kommer att använda mig av i analysen. Faircloughs tredimensionella modell tar sikte på:

- Textens egenskaper.
- De produktions- och konsumtionsprocesser som är förbundna med texten (diskursiv praktik).
- En bredare socialpraktik som den kommunikativa händelsen är en del av (social praktik).

---

⁹ Marianne Winther Jörgensen och Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 2000, s. 71.

¹⁰ Winther Jörgensen och Phillips 2000, s. 67-70.

¹¹ Winther Jörgensen och Phillips 2000, s. 67-96.

Analysen av diskursiv praktik berör i huvudsak de diskurser som redan existerar för att skapa text och för att studera hur textmottagare använder redan existerande diskurser. Analysen av en kommunikativ händelse innebär en analys av följande:¹²

- Diskurser som och genrer som artikuleras i produktionens och konsumtionen av texten
- Deras lingvistiska uppbyggnad
- Överväganden om huruvida den diskursiva praktiken reproducerar eller omstrukturerar den existerande diskursordningen och vilka konsekvenser det har för den bredare sociala praktiken.

Modellen tar sikte på relationer mellan olika diskurser i texten och hur de samverkar. Jag kommer att använda en förenklad version av denna modell genom att studera hur synen på den nationalsocialistiska kyrkopolitiken artikuleras i artiklarna, vilka begrepp som används samt sätta in de framförda uppfattningarna i deras sociala och kulturella sammanhang. Detta innebär att jag förutom redogörelser för texten innehåll kommer att analysera vokabulär, begrepp, värdeladdade uttryck och retoriska inslag, identifiera de diskurser som artikuleras i artiklarna samt relatera dessa till en större kyrkopolitisk kontext.

Forskningsläge

Det finns en hel del forskning om svenska protestantiska teologer och kyrkomäns syn på nationalsocialism. Mycket av denna forskning är gjord av kyrkohistoriker och teologer. En del av dessa arbeten har en mera direkt teologisk karaktär och kommer endast att tas upp här i den mån de har direkt relevans för min undersökning.

Ett sådant arbete är Martin Linds doktorsavhandling från 1975, som behandlar den kyrkliga synen på nationalsocialismen i Tyskland och Sverige från en teologisk utgångspunkt. Han tar även *Göteborgs Stifts-Tidning*, vars positiva ställningstaganden han kontrasterar mot de båda lundateologerna Anders Nygrens och Gustaf Auléns kritik mot regimen i Tyskland.¹³ Historikern David Tjeders har i en artikel lyft fram unglyrkoledaren J. A. Eklund och andra svensk-kyrkliga teologers syn på relationen mellan kristen tro och manlighet. Han visar här att dessa teologer engagerade sig för att framhålla lutherdomen som en både nationell och manlig

---

¹² Winther Jörgensen och Phillips 2000, s. 75.

¹³ Martin Lind, *Kristendom och nazism*, Lund 1975

religionsform, medan frikyrklighet och katolicism utmålades som något ”omanligt”.¹⁴ Det finns skäl att återkomma till diskussionen kring manlighetsideal kopplade till relationen mellan kyrka och stat längre fram i uppsatsen. Ett annat arbete som innehåller relevant information är Daniel Alvungers avhandling från 2006, som behandlar den kyrkopolitik som fördes av det socialdemokratiska arbetarpartiet i Sverige. Hans huvudfokus ligger på perioden efter 1945, men han tar även upp den här aktuella perioden. I avhandlingen visar han att den socialdemokratiska kyrkopolitiken präglades dels av en önskan att eliminera religionens inflytande i samhället och att avskaffa statskyrkosystemet, dels av en strävan att forma Svenska kyrkan efter den egna ideologin och använda den som ett redskap i politiken.¹⁵ Det finns således vissa likheter mellan den svenska socialdemokratiska och den nationalsocialistiska kyrkopolitiken, även om den senare var betydligt radikalare.

Kyrkohistorikern Birgitta Brodds ger i sin avhandling om Svenska kyrkans utrikespolitiska aktivitet 1930-1945 från 2004 en bred översikt över den svenskkyrkliga verksamheten med fokus på relationerna till England och Tyskland. Hon behandlar biskoparnas hållning, olika teologiska skolbildningar och den hållning som Svenska kyrkan officiellt intog i utrikespolitiska frågor. Brodd visar att mycket av handlandet gentemot England och Tyskland präglades av en önskan att inte stöta sig med varken engelska eller tyska intressen och att det inom Svenska kyrkan fanns en viss förståelse för nationalsocialismen. Flera av biskoparna var ända in på 1940-talet av åsikten att det inte var nationalsocialismen i sig som det var fel på utan enbart regimens förföljelser av till exempel judar och politiskt oliktankande. Enligt Brodd var det inte i första hand det faktum att den tyska regimen var odemokratisk som framkallade kritik utan den tyska statens försök att utöva kontroll över den tyska lutherska kyrkan och dess prästerskap. Hon lyfter också fram det svensk-kyrkliga prästerskapets tyskorientering och antikommunismens betydelse som en förklaring till att många ställde sig positiva till nationalsocialismen.¹⁶ Brodds avhandling illustrerar betydelsen av personliga personernas kontakter, oavsett det nu gällde de som förmedlades via Svenska kyrkans församling i Berlin eller via den ekumeniska rörelsen och den engelske biskopen Georg Bell-

---

¹⁴ David Tjeder, ”Crises of faith and the making of Christian masculinities at the turn of the twentieth century”: Yvonne Maria Werner (ed.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Century*, Leuven 2011.

¹⁵ Daniel Alvunger, *Nytt vin i gamla läglar. Socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944–1973*, Göteborg 2006.

¹⁶ Birgitta Brodd, *Var Sveriges sak också kyrkans sak? Svenska kyrkans utrikespolitiska aktivitet 1930-1945 – En tidlägesorienterad analys*, Skellefteå 2004.

Ett annat arbete av relevans för min undersökning är Lars Gunnarsons avhandling om synen på nazismen och demokratin inom Svenska kyrkan under 1930-talet och 1940-talet och den opinionsbildning som de olika teologiska skolbildningarna bedrev. Gunnarsson delar in de olika i teologiska skolbildningarna inom Svenska kyrkan i tre huvudgrupper: den traditionella teologin, den idealistiska teologin och det som brukar kallas lundateologin. Enligt honom var sympatierna för nationalsocialismen störst i det som han kallar för den traditionella teologin, medan företrädarna för den idealistiska teologin ställde sig mest kritiska.¹⁷

Kyrkohistorikern Anders Jarlert har i en artikel undersökt lundateologerna Anders Nygrens och Gustaf Aulens förhållande till nationalsocialismen. Han omvärderar tidigare forskning och visar att Aulén inte var så genomgående negativ till regimen i Tyskland som tidigare har hävdats. Vidare betonar han vikten av att sätta in teologiska positions förändringar i en historisk kontext.¹⁸ Viktig bakgrundsinformation ges också i kyrkohistorikern Ingmar Broheds bok Sveriges kyrkohistoria som behandlar utvecklingen inom Svenska kyrkan och övriga kristna samfund i Sverige under 1900-talet. Han tar även upp Svenska kyrkans relation till samhället i stort och till den politiska utvecklingen med fokus på kyrkopolitiska reformer och debatten om förhållandet mellan kyrka och stat.¹⁹

---

¹⁷ Gunnarsson 1995, s. 41-64 och s. 89-145.

¹⁸ Anders Jarlert, "Anders Nygren, Aulén och nationalsocialismen: omvärderingar av historiska positioner": Samuel Rubenson, Samuel (red.), *Kyrkohistoriska omvärderingar*, Lund 2005, s. 45-70.

¹⁹ Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria, religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Malmö 2005.

Kyrka och religion i det svenska samhället – en bakgrundsteckning

För att sätta in min undersökning i ett större sammanhang kommer jag här att redogöra för utvecklingen i Svenska kyrkan under perioden, de olika teologiska riktningarna och relationen mellan kyrka och stat.

Ingmar Brohed visar att Svenska kyrkan under 1900-talet genomgått en genomgripande förändring och att dess tidigare ställning som väktare av ordning och moral alltmer kom att ifrågasättas: från att ha varit en allomfattande kyrka inom Sveriges gränser kom den att utmanats såväl från politiskt som från religiöst håll i form av frikyrkor och den romersk-katolska kyrkan. Svenska kyrkan var föremål för stora strukturella och teologiska förändringar strax före, under och efter andra världskriget. Brohed visar att det fanns grupper inom Svenska kyrkan som ställde sig positiva till den tyska nationalsocialismen, medan andra, mycket som ett resultat av det ökade ekumeniska arbete, utvecklade nära relationer till den anglikanska kyrkan i Storbritannien.²⁰ Det var, menar han, framförallt mer konservativa teologer som kyrkomän med anknytning till den västsvenska väckelsefromhet som går under beteckningen schartaunismen som hade en positiv syn på regimen i Tyskland. Han betonar vidare att den kyrkliga kritiken mot nazismen och utvecklingen i Tyskland ofta var apolitisk och främst tog sikte på nationalsocialisternas försök att kontrollera den lutherska kyrkan.²¹ Brohed visar tydligt i sin bok att det under en stor del av 1900-talet fördes en diskussion om kyrkans roll i samhället och om Svenska kyrkans roll som statskyrka.²²

Den så kallade tyska kyrkostriden var av stor betydelse för synen på nationalsocialism inom Svenska kyrkan. Kortfattat så blossade det efter det nationalsocialistiska maktövertagandet upp en strid inom den tyska lutherska kyrkan om relationen till den nya regimen. Det fanns två falanger, en som leddes av riks-biskopen Ludwig Müller som ställde sig positiv till nationalsocialismen och en mer regimkritisk falang som formerade sig till den så kallade Bekännelsekyrkan med personer som Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer och Martin Niemöller i spetsen.²³ Enligt Gunnarsson spelade frågan om statlig kontroll över kyrkan en viktig roll för hur de olika

---

²⁰ Brohed 2005, s. 120, 115-207, 169-191.

²¹ Brohed 2005, s. 170-192.

²² Brohed, 2005, s. 115-120, 194-215.

grupperna inom Svenska kyrkan såg på den tyska kyrkokampen och för om man tog ställning för den mer regimtrogna falangen under riks-biskop Müller eller för den mer regimkritiska falangen under ledning av teologer som Barth och Niemöller.²⁴ Den debatt som äger rum mellan Anders Nygren och Gunnar Westin i *Vår Lösen* under årskiftet 1944/45 måste sättas in i ett större kyrkohistorisk sammanhang. Anders Jarlet framhåller i sin ovan nämnda artikel om Nygrens och Auléns förhållande till nationalsocialismen att Nygrens kritik mot nationalsocialisterna värderats på olika sätt från 1930-talet fram tills idag. Från att han ansetts vara en av de skarpaste kritikerna av den nationalsocialistiska regimen har Nygren i nyare forskning kritiserats för att inte ha tagit tillräckligt avstånd från denna. Jarlet går i sin artikel i hård polemik med Martin Lind, som han kritiserar för att ha en allt för svart-vit (och svepande) syn på Nygrens och Auléns kritik av nationalsocialismen. Han betonar att Nygrens kritik (och förkunnelse) inte tog sikte på politiken som sådan utan istället handlar om kyrkans frihet och kyrkans rätt att förkunna evangelium. Försvaret av kyrkans frihet har av vissa forskare uppfattats som ett försvar av demokratin.²⁵ Det är mycket möjligt att Nygren i debatten med Westin avsåg hävda just denna princip och att hans kritik av den nationalsocialistiska regimen därför begränsades till det som uppfattades som kyrkans inre angelägenheter, medan Westins kritik tog sikte på politiken som helhet. Det handlade här om olika sätt att se på kyrkans relation till statsmakten. Nygren utgick från en strikt tolkning av den lutherska tvåregementsläran och menade att kyrkan skulle hålla sig till den religiösa sfären och inte blanda sig i politiken i stort, medan Westin ansåg att kyrkan borde ta ett större samhällsansvar.

Birgitta Brodd, som menar att Svenska kyrkan på 1930-talet var inne i en brytningstid och att det i många avseenden var osäkert hur kyrkan, dess teologi och dess värderingar skulle utvecklas. Det fanns en rad olika teologiska inriktningar och det rådde delade meningar om vilken hållning kyrkan skulle inta. Enligt Brodd var prästerskapet i Svenska kyrkan i hög grad präglad av tysk teologi var allmänt tyskorienterade. Det fanns, menar hon, två stora skäl till många präster ställde sig positiva till den tyska nationalsocialismen, nämligen förhoppningen att den skulle bidra till moralisk upprustning och att den utgjorde ett värn mot den ateistiska kommunismen som ansågs vara ett stort hot mot kyrka och kristendom. Brodd framhåller samtidigt

---

²³ Doris Bergen, *Twisted Cross. The German Christian Movement in the Third Reich*, Chapel Hill 1996.

²⁴ Gunnarsson 1995, s. 111-145.

²⁵ Jarlet 2005, s 45-70.

att förföljelser mot judar och oliktankande var något som många av de präster som var positiva till nationalsocialismen tog avstånd från.²⁶

Det fanns flera teologiska skolbildningar inom Svenska kyrkan, vilket behandlas ingående av Gunnarsson. Han nämner gammalkyrkligheten, högkyrkligheten, folkkyrkligheten, ungkyrkorörelsen och den ekumeniska rörelsen som exponenter för det som han kallar den traditionella teologin, medan Sveriges Religiösa Reformförbundet, Förbundet för Kristet Samhällsliv och broderskapsrörelsen företrädde den idealistiska teologin samt lundateologin utgjorde en egen skolbildning. Enligt honom fanns det bland företrädarna för den traditionella teologin klara tendenser till ett positivt ställningstagande för nazismen, vilket han liksom Brodd, förklarar med att de såg denna rörelse som en allierad i kampen mot kommunismen och mot moralisk upplösning i samhället. Den nationalsocialistiska antisemitismen valde, framhåller han, de flesta att bortse ifrån i detta sammanhang.²⁷

Avståndstagandet från nationalsocialismen grundade sig, menar Gunnarsson, framförallt i den form av demokratiförsvar och allmän humanism som företrädde av den idealistiska teologin och broderskapsrörelsen, en socialdemokratisk kristen organisation. Den kritik som fördes fram rörde främst nationalsocialismens judepolitik och dess oförenlighet med demokratin. Det rådde, enligt Gunnarsson, en viss ambivalens i synen på judar hos dem som tenderade att inta en negativ inställning till nationalsocialismen, eftersom judarna å ena sidan ansågs utgöra ett problem samtidigt som det ansåg att förföljelserna av judarna var oacceptabla. Mycket av den kritik som framfördes mot nationalsocialisterna var, menar han, inte i första hand politisk utan handlade främst om nationalsocialisternas försök att kontrollera den lutherska kyrkan i Tyskland.²⁸

En annan viktig aspekt är motsättningarna mellan katolskt och protestantiskt. Den katolska kyrkan hade en stark ställning på den europeiska kontinenten vid denna tid, vilket i protestantiska kretsar uppfattades som ett hot. I en artikel om antikatholicismen i Svenska kyrkan framhåller Yvonne Maria Werner, som här anknyter till en omfattande internationell forskning, antikatholicismens betydelse för den protestantiska identiteten i Tyskland och Sverige. Detta var särskilt tydligt bland företrädare för den så kallade liberalteologin, en teologisk riktning som

---

²⁶ Brodd 2004, s. 169-189, 220-232, 243-246, 286-287, 303-305, 321-483.

²⁷ Gunnarsson 1995, s. 41-74, 89-96.

²⁸ Gunnarsson 1995, s. 96-110. En liknande bild ges också i en artikel av Lena Berggren, vilken behandlar svensk-kyrkliga gruppers förhållningssätt till fascism och nazism. Lena Berggren, "Completing the Lutheran

strävade efter att förena lutherdomen med den moderna tidsandan. I Tyskland var antikatolicismen ett viktigt inslag i såväl i den tysknationella som i den nationalsocialistiska propagandan. Katolicismen framställdes här som en otysk och förlegad religionsform och som ett hot mot den tyska nationens protestantiska karaktär. För många protestanter framstod NSDAP därför som ett lutherskt parti.²⁹

Reformation: Ultra-nationalism, Christianity and the Possibility of ‘Clerical Fascism’ in Interwar Sweden”: *Totalitarian Movements and Political Religions* 2007: 8, s. 303–314.

²⁹ Yvonne Maria Werner, “Liberal theology and anti-Catholicism in Sweden: The Dynamics of Religious Difference: John Wolffe (ed.), *Protestant-Catholic Conflict from the Reformation to the Twenty-First Century*, Basintoke 2013, s. 209-210.

Bilden av nationalsocialismen i kyrklig press

Nationalsocialisternas maktövertagande och kampen om makten över kyrkan

Den 30 januari 1933 bildade Adolf Hitler och nationalsocialisterna regering tillsammans med de tysknationella. Men under de kommande månaderna kom NSDAP snart att utmanövrera sina allianspartner. Genom en fullmaktslag från mars detta år gjorde sig regeringen oberoende av riksdagen, och inledde därefter en genomgripande omdaning av det politiska systemet. I juli blev Tyskland en enpartistat efter det att alla partier utom NSDAP upplöstes eller förbjöds.

Likriktningsspolitiken drabbade även kyrkorna, vilket resulterade i den kyrkostrid mellan den nationalsocialistiskt orienterade tysk-kristna rörelsen (Deutsche Christen) och mer regimkritiska grupper inom de protestantiska kyrkorna. Den tyska protestantismen bestod av flera konfessioner (lutheraner, reformerta, frikyrkor) och var dessutom uppdelad i landskyrkor, och de tysk-kristna ville övervinna denna splittring genom att skapa en enad protestantisk rikskyrka under ledning av en riksbiskop. En kyrkoledning, utsedd genom allmänna kyrkoval, skulle utse en nationalsynod, vilken i sin tur skulle välja en riksbiskop. Till en början hade dessa planer ett brett stöd inom den protestantiska befolkningen, men efter kyrkovalen sommaren 1933, som ledde till en stor seger för de tysk-kristna och till att dess företrädare Müller valdes till riksbiskop, växte motståndet. Det var inte minst de rasistiska och antisemitiska inslaget i den tysk-kristna förkunnelsen som väckte protester. Motståndet organiserades i Bekännelsekyrkan, som tog avstånd från riksbiskopen och proklamerade sig som Tysklands rättmätiga protestantiska kyrka.³⁰

Hur ser då de fyra tidningarna på det nationalsocialistiska maktövertagandet och den tyska kyrkokampen?

Göteborgs Stifts-Tidning välkomnar i en artikel i februari 1933 det nationalsocialistiska maktövertagandet. Tidningen uttrycker sig positivt om nationalsocialismen och gör en exposé över Adolf Hitlers tänkta politik. I artikeln redogörs i punktform för det som den anser vara bra och rimligt i den nationalsocialistiska politiken, och man uttrycker en förhoppning om att den ska

---

³⁰ Bergen 1996, s. 306 och 308-9, Fulbrook 1998, s. 176-177.

bidra till ett enande av det tyska folket. Tidningen kontrasterar till vis del nationalsocialisternas politik mot den demokratiskt styrda Weimarrepubliken och klargör tydligt att man anser att den nya regeringen kommer att lyckas med allt det som Weimarrepubliken misslyckats med.³¹

Att tidningen tydligt tar ställning för nationalsocialisternas politik är belagt i både Gunnarssons och Linds arbeten och får därför betraktas som föga anmärkningsvärt. Det som bör uppmärksammas är idén om enandet av det tyska folket och kritiken av demokratin. Tanken på enandet av det tyska folket vittnar om att *Göteborgs Stifts-Tidning* anser att Adolf Hitler och nationalsocialisterna har ett politiskt program som kan övervinna den splittring som präglar det tyska samhället. Tidningen syftar här på att den demokratiska Weimarrepubliken inte hade lyckats bemästra de stora ekonomiska problem i form av hög arbetslöshet, hög inflation och så vidare som präglade Tyskland alltsedan börskraschen 1929 och att den ställde sig kritisk till den liberala demokrati som Weimarrepubliken representerade. I artikeln sägs inget om kommunismen, men som jag framhöll i forskningsöversikten betraktade *Göteborgs Stifts tidning* och den gammalkyrkliga rörelse som den representerade det nationalsocialistiska Tyskland som en bundsförvant i kampen mot kommunism och bolsjevism. Denna uppfattning skulle tidningen komma att artikulera klart och tydligt under de kommande åren.

Kyrka och folk väntar med att kommentera nationalsocialisternas tillträda till regeringsmakten till maj månad 1933. I en utförlig signerad artikel tar tidningen starkt ställning för nationalsocialisterna som man menar utsätts för lögnaktiga hatkampanjer från alla håll, alltifrån ansedda engelska tidningar till den svenska ”vänsterpressen”. *Kyrka och folk hävdar* att nationalsocialisternas främsta mål är att utrota kommunismen, och viss mån även socialismen, vilket man ser som något positivt. Överlag verkar tidningen nöjd med den nationalsocialistiska politiken, och man avfärdar kritiken att den skulle vara ett uttryck för hat mot judarna samtidigt som man riktar skarp kritik mot just judarna. I artikeln hävdas att judarna tillsammans med katolikerna och socialisterna hade skaffat sig poster som statstjänstemän i ett system som nästintill är monopolartat och liknar en kartell. Judarna anklagas för att gå marxisternas ärenden och katolikerna beskrivs som makthungriga.³² Här framträder alltså såväl en viss antisemitisk som en antikatoisk tendens. Det bör här tilläggas att det katolska partiet Zentrum hade samarbetat med

---

³¹ *Göteborgs Stifts tidning*, I måndags 1933:5, 3 februari; Hitler 1933:6, 10 februari; Arbetslöshetsproblemet i Tyskland 1933:31, 4 augusti; Tyska riksdagen 1933:50, 15 december.

³² *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen i Tyskland 1933:5.

socialdemokraterna under Weimarrepubliken och de båda partierna hade också regerat tillsammans.³³ Tidningen skriver i artikeln:

”Nationalsocialismens mål är först och främst kommunismens utrotning. (...) Men utrotningen utsträcker omedelbart och konsekvent till hela den socialistiska andan, åskådningen, Marxismen, bolsjevismens modersköte. Även de socialdemokratiska tidningarna äro förbjudna. ‘Inom tio år skall det ej finnas mer någon socialism i Tyskland’ det är vår lösen. Vidare betyder nationalsocialismen betyder nationalsocialismen en djupgående och obönhörlig upprepning av den politiska och samhälleliga korrupsion som under den tyska republikens 14 år blivit allt djupare. Bärarna av denna korrupsion voro framför allt socialdemokratien, centern (katolska partiet) och judarna. Dessa tre makter ha mellan sig delat sig det republikanska rovet. Så ej minst ämbets- och tjänstemannaplatserna uppifrån och ned. En ämbetsmannapost måste tillfalla någon av dessa tre kategorier – det var man i våra dagars Tyskland så van vid, att man trodde det ej kunna bli annorlunda.”³⁴

I artikeln noteras det, också, med gillande att protestantiska kyrkor fylls med ”*uniformerade Hitler-män*” samtidigt som man oroar sig för hur upprättandet av en tysk luthersk rikskyrka skall kunna genomföras på ett sätt som ligger i linje med ”*den evangeliska anden*”. Tidningen tar avstånd från Deutsche Christen, eftersom man anser att rörelsens politik skulle komma att leda till att kyrkan underordnades staten och instrumentaliserades för politiska syften.³⁵

Att *Kyrka och folk* tar ställning för den nationalsocialistiska regimen i Tyskland kan verka uppseendeväckande, eftersom ju tidningen företrädde den så kallade gammalkyrkligheten och höll fast vid en mer konservativ version av luthersk tro och därför i regel var skeptisk till mycket i det moderna samhället. Nationalsocialismen var en modern och till delar kyrkokritisk rörelse med starka nyhedniska inslag. Detta valde man att bortse ifrån, och i artikeln framställs i stället den nya tyska regeringen som en garant för upprätthållande av en samhällsordning, vilket kan ha berott på att de tysk-konservativa, vars politiska åsikter var mer i linje med gammalkyrklighetens, faktiskt hade majoriteten av ministerposter i regeringen Hitler. De företrädde liksom de konservativa kyrkomän som var aktiva inom denna teologiska skolbildning en återgång till en striktare moral och en konservativ politisk ordning och var liksom dessa skeptiska till demokratin.³⁶ Även det nationella spelade en viktig roll, och den politiska omdaning i Tyskland betecknades som ”*die nationale Erhebung*”, det nationella uppvaknandet. De gammalkyrkliga hoppades på en liknande nationell omdaning i Sverige och ansåg att en

---

³³ Fulbrook 1998, s. 150-160.

³⁴ *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen i Tyskland 1933:5

³⁵ *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen i Tyskland 1933:5.

³⁶ Angående de tysk-konservativa, se Fulbrook 1998, s. 106-170.

auktoritär samhällsform var bättre ägnad att motverka moraliskt förfall i samhället än en demokratisk.³⁷

Svensk kyrkotidning nämner överhuvudtaget inte nationalsocialisternas tillträde till regeringsmakten och ger heller inga kommentarer till regeringsskiftet i Tyskland. Inte heller *Vår Lösen* nämner nationalsocialisternas maktövertagande. Det får anses anmärkningsvärt att varken *Svensk kyrkotidning*, som ju var officiellt organ för Svenska kyrkan, eller *Vår Lösen* nämner regeringsskiftet i Tyskland då det var en händelse som inte bara kom att spela stor roll för tysk politik, utan också kom att påverka hela den politiska situationen i Europa. Förklaringen kan vara att tidningens redaktörer inte insåg betydelsen av regeringsskiftet i Tyskland utan bara såg det som ett i raden. Regeringen dominerades ju dessutom av de tysk-nationella. På sikt skulle det nationalsocialistiska maktövertagandet innebära stor förändringar för den tyska kyrkan, men detta stod inte klart i januari 1933. Medan det nationalsocialistiska maktövertagandet var en rent politisk fråga, rörde kyrkokampen religiösa och kyrkliga intressen mera direkt. Det finns dessutom en viss parallell till situationen i Sverige, där socialdemokraterna förde en kyrkopolitik som liksom den nationalsocialistiska gick ut på att kontrollera kyrkan och anpassa den efter de egna principerna.³⁸

Göteborgs Stifts-Tidning tar upp den tyska kyrkostriden i några artiklar under sommaren 1933. I en artikel från 7 juli 1933 uttrycker sig tidningen, i flera osignerade artiklar, gillande om Deutsche Christen och strävan att skapa en enhetlig tysk protestantisk rikskyrka.³⁹ Tidningen skriver i en osignerad artikel från juli 1933:

Den lutherska kyrkan i Tyskland befinner sig tydligen f. n. i ett kritiskt läge. När den nationalsocialistiska regimen kanske nödtvunget – går hänsynslöst fram att konsolidera sin ställning, vartill bl.a hör, att alla de befintliga parterna, nu även senast t.o.m centrum tvingas ansluta sig till det nationalsocialistiska, kan man ju förstå att det blir fråga även om statsmaktens förhållande till kyrkan.⁴⁰

I en senare osignerad artikel framhålls att det i kyrkostriden är de väldisciplinerade Deutsche Christen som står mot det ofta odisciplinerade och många gånger splittrade landskyrkorna. Tidningen skriver i en osignerad artikel från september 1933:

---

³⁷ Gunnarsson 1995, s. 51-54 och s. 89-95.

³⁸ Alvunger 1996, s. 45-51.

³⁹ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Den lutherska kyrkan i Tyskland 1933:27 7 juli; Kyrkofrågan i Tyskland 1933:28; Den tyska kyrkostriden 1933:31, 4 augusti, Den tyska kyrkoskrisen 1933:32, 11 augusti; Tyska kyrkans kris 1933:35, 1 september.

⁴⁰ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Den lutherska kyrkan i Tyskland 1933:27, 7 juli.

De kyrkliga valen äro över, slaget har utkämpats. Mot de 'tyska kristnas' väldisciplinerade här stod i de flesta fall det gamla kyrkofolkets odisciplinerade hop och måste lämna dem segern, där man icke i god tid åstadkomma ett förbund.⁴¹

Tidningen återkommer till frågan i en osignerad artikel från 1 september 1933, där man hävdar att regeringen var så illa tvungen att ingripa i kyrkostriden för att medla mellan parterna. Tidningen skriver:

Att det är upprörda tider, revolutionstider, den evangeliska kyrkan i Tyskland nu upplever är uppenbart. Det av den nationalsocialistiska staten påyrkade enighetsverket har emellertid resulterat i en av regeringen godkänd av samtliga evangeliska kyrkor i Tyskland underskriven författning. (...) Det är en sådan kyrka den nya staten förklarar sig önska. Av de många meddelande som ingått om entledigande av ledande kyrkomän m. fl. är det emellertid, tydligt att den sålunda vunna enigheten icke köpts alldeles utan strid.⁴²

Det får betraktas som anmärkningsvärt att *Göteborgs Stifts-Tidning* tar ställning för den tysk-kristna rörelsen och dess strävan efter en enhetlig tysk kyrka då det inom den schartauska gammalkyrkligheten finns en viss misstänksamhet mot den moderna statsmakten. Förklaringen till att tidningen accepterar den nationalsocialistiska statens ingripande på kyrkan område kan förklaras med att man hoppades att den nya regimen skulle gynna de protestantiska intressena. Men vad gäller synen på judarna delade tidningen inte de tyska nationalsocialisternas synsätt, och i två osignerade artiklar och en signerad artikel från hösten 1935 tog man klart avstånd från antisemitismen och argumenterar för att det är högst okristligt att känna hat eller avsky mot judarna.⁴³ I samma artiklar som tidningen tar avstånd från den biologiska rasism som nationalsocialisterna företrädde framhålls vikten av att hålla ett vakande öga på judarna. Tidningen uttryckte sig ibland kritiskt mot judar, men det gällde då antingen mosaiska trosbekännare eller om ateistiska judar. Till skillnad från nationalsocialisternas biologiska rasism handlade det här alltså om en religiös antisemitism som tog sikte på religion eller ideologi, inte ras. Kritiken mot Nürnberglagarna skall ses som ett typexempel på kritik mot nationalsocialismen då tidningen ställde sig kritisk till att bekännande kristna kom att drabbas av lagarna (som var riktade mot personer som inte var bekännande kristna) då det reglerades att de inte tillexempel inte fick gifta sig med personer av judisk börd och att de måste påvisa "sitt ariska" ursprung för att få inneha tjänster i kyrkan vilket skedde i samband med Nürnberglagarna.

---

⁴¹ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Tyska kyrkans kris 1933:35, 1 september

⁴² *Göteborgs Stifts-Tidning*, Tyska kyrkans kris 1933:35, 1 september

⁴³ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Antisemitismen - Israelsmissionens allvarligaste hinder 1935:22, 31 maj; 1935:24, 14 juni; 1935:25, 21 juni; 1935:27, 5 juli; *Stiftstidningen* har rätt 1935:2, 11 januari.

Kyrka och folk tar avstånd från nationalsocialisternas sätt att agera i kyrkostriden och riktar skarp kritik mot vad man anser vara övergrepp från den tyska statens sida. I en osignerad artikel från augusti 1933 beskrivs tillståndet som ett slags revolutionärt kaos, där den tyska staten enväldigt försöker styra kyrkan i strid med allt vad borgerlig och evangelisk frihet heter. Detta har, menar man, lett till att kyrkliga tjänstemän tvingats bort från sina tjänster (speciellt nämns Otto Dibelius), att yttrandefriheten inskränkts och att rättssäkerheten åsidosatts.⁴⁴ Tidningen skriver i samma signerade artikel som ovan:

Om man säger att Tysklands evangeliska kyrkor nu leva i stormiga tider är uttrycket allt för svagt. Det är blix och slagregn, det är orkan.⁴⁵

Kyrka och folk ställer sig alltså kritisk till den tysk-kristna rörelsen och mot dess samverkan med makthavarna för att få Ludwig Müller vald till riksbiskop istället för motsidans kandidat, Friedrich von Bodelschwing. Denne hade i maj valts till riksbiskop, men detta val ogiltigförklarades av de statliga myndigheterna. Tidningen uttrycker tillfredsställelse med att den evangeliska tyska kyrkan håller fast vid sin lutherska trosbekännelse men antyder att den tyska kyrkoledningen kan få ekumeniska problem.⁴⁶ Det är, vilket även Gunnarsson noterat, alltså tydligt att *Kyrka och folk* tar avstånd från nationalsocialisternas sätt att agera i kyrkostriden.⁴⁷

Svensk kyrkotidning skriver sporadiskt om den tyska kyrkostriden och frågan om en enad tysk landskyrka. I en osignerad artikel från den 6 juli 1933 relateras slitningarna inom den tyska protestantiska kyrkan. Tidningen uttrycker här ett försiktigt stöd för Bodelschwing och betonar att denne är vald enligt kyrkans ordning, och tar avstånd från statsmaktens inblandning i kyrkostriden.⁴⁸ Tidningen ställer sig positiv till den nya rikskyrkan samtidigt som man framhåller att det finns faror med den tysk-kristna rörelsens och riksbiskops Müllers nära förhållande till den nationalsocialistiska statsledningen och Adolf Hitler. Vidare riktas kritik mot att Müller har fått diktatoriskt makt och att den protestantiska kyrkan har närmat sig den romersk katolska kyrkan genom sin nya centralistiska organisationsstruktur. I en artikel förmedlas dock en mer

---

⁴⁴ *Kyrka och folk*, Från Tysklands evangeliska kyrka 1933:8.

⁴⁵ *Kyrka och folk*, Från Tysklands evangeliska kyrka 1933:8.

⁴⁶ *Kyrka och folk*, Orosbud från Tysklands evangeliska kyrka 1933:7; Från Tysklands evangeliska kyrka 1933:8.

⁴⁷ Gunnarsson 1995, s. 131-146.

⁴⁸ *Svensk Kyrkotidning*, Kyrkokris i Tyskland: Tyska evangeliska kyrkoförbundets president har trätt tillbaka 1933:27, 6 juni.

positiv syn på Müllers val till riksbiskop och man publicerar utdrag ur hans herdebrev.⁴⁹ Tidningen skriver i en artikel från den 6 juni 1933:

Detta statens ingripande i kyrkans angelägenheter är en ledsam händelse. Den nye statskommissarien utlyste nyval inom samtliga kyrkliga korporationer i Tyskland. Riksbiskopen nedlade som naturligt följd härav sitt ämbete. Från skilda håll hade redan råd i denna riktning uttalats. Långtifrån av missnöje med Bodelschwingh men för att rädda kyrkan och komma ut ur återvändsgränd. Slutligen har den evangeliska pressbyråns chef blivit avsatt. För den utomstående är det svårt att se klart i detta kaos.⁵⁰

Svensk kyrkotidning riktar alltså kritik mot den nationalsocialistiska statsledningens agerade i kyrkostriden och poängterar att Bodelschwingh faktiskt var vald till riksbiskop, men uttrycker ändå viss förståelse för att han i det kritiska och förvirrade läge som rådde i den tyska protestantiska tvingades avgå.

Vår Lösen skriver bara kortfattat om den tyska kyrkostriden under sommaren 1933. Att tidningen är kritisk till nationalsocialisternas kyrkopolitik framgår av att man publicerar en översättning av en tysk kyrklig text som tar avstånd från statsmaktens försök att införa arierprincipen i den tyska kyrkan genom att göra det obligatoriskt att påvisa arisk påbrå för att få tjänstgöra som präst.⁵¹ Tidningens grundare och förutvarande redaktör Manfred Björkqvist tog däremot tydligt ställning emot nationalsocialismen, och han mottog Bekännelsekyrkans företrädare Dietrich Bonhoeffer och prästkandidater från det av denne ledda illegala prästseminariet i Finkenwald på Sigtunastiftelsen.⁵²

Enligt Fairclough identifierar man diskurser genom de teman och nyckelbegrepp som tas upp i de analyserade texterna. I artiklarna i *Göteborgs Stifts-Tidning* och *Kyrka och folk* finns en rad sådana nyckelbegrepp. Ett sådant är att staten griper in kyrkostriden och en stor del av diskussionen handlar om just detta. Diskussionen kring den tyska statens ingripande är det som styr diskursen och formar både omdömena och de språkliga uttryck som tidningarna använder sig i diskussionen. I *Göteborgs Stifts-Tidning* är både språket och åsikterna positivt medan de i *Kyrka och folk* är negativt. I *Kyrka och folk* framträder flera värdeladdade termer i artiklar om

---

⁴⁹ *Svensk kyrkotidning*, Kyrkokris i Tyskland 1933:27, 6 juli; De tyska kristna 1933:32, 10 augusti; Tyska rikskyrkan nygestaltning 1933:33, 17 augusti; Den tyska nationalsynoden och de tyska landskyrkornas nygestaltning 1933:39-40, 28 september & 4 oktober; Tyska dagsröster 1933:42, 19 oktober; Fridsstiftande åtgärd inom tyska kyrkan & En kyrkopolitisk riktlinje. Ett diskussionsinlägg 1933:50, 24 december.

⁵⁰ *Svensk kyrkotidning*, Kyrkokris i Tyskland: tyska evangeliska kyrkoförbundets president har trätt tillbaka 1933:27 6 juni.

⁵¹ *Vår Lösen*, Röster från Tyskland 1933:11 november.

⁵² Martin Lind, Dietrich Bonhoeffer: Tankar om en 1900-talsmartyr, Udevalla 2006, s. 91- 95.

den tyska statens ingripande i kyrkostriden. Ett exempel är uttrycket diktatoriska befogenheter,⁵³ som tidningen använder i redogörelsen för statliga åtgärder som för att kontrollera de tyska protestantiska landskyrkorna, vilka beskrivs som en otillbörlig inskränkning av kyrkans frihet. Tidningens ståndpunkt är att kyrkostriden är en intern angelägenhet som staten inte bör blanda sig i. Judehat är den term som tidningen använder i sin beskrivning av statsmaktens strävan att i enlighet med Nürnberglagarna förhindra personer av judisk härstamning tjänstgöra som präster. Det är intressant att tidningen förklarar detta med uttrycket ”judehat” och att redaktionen uppträder till försvar för principen att det är kallet att tjäna kyrkan och inte rasen som är avgörande. I sin beskrivning av statsmaktens agerande i dessa frågor används uttrycket likriktning,⁵⁴ och tidningen ställer sig kritisk till den tyska regeringens försök att utöva makt över kyrkan och instrumentalisera den för politiska syften.⁵⁵ Termen likriktning används också av de andra tidningarna, och handlar just om den tyska regimens försök att kontrollera och omforma den tyska kyrkans till sina egna behov. Begreppet är en försvenskning av tyskans ”Gleichschaltung”, en term som användes av de tyska makthavarna för att beskriva det tyska samhällets i nationalsocialistisk anda. I de här analyserade tidningarna har begreppet en uteslutande negativ betydelse. Kärnan i den kritik som förs fram mot den tyska statens ingripande i kyrkostriden går ut på att den inte skall blanda sig i det som uppfattas som en intern kyrklig angelägenhet. Det finns också en tendens hos de tidningar som ingår denna undersökning att göra åtskillnad mellan den nationalsocialistiska politiken på ett rent politiskt plan och på ett kyrkligt plan, vilket kommer särskilt tydligt till uttryck i *Göteborgs Stifts-Tidning*.⁵⁶

Nürnberglagarna 1935 och den katolska kyrkokampen 1937

Den 15 september 1935 antogs i samband med den nationalsocialistiska partidagen i Nürnberg tre antisemitiska lagar, vilka tillsammans brukar betecknas som Nürnberglagarna. Lagen till ”skydd för det tyska blodet” förbjöd äktenskap mellan judar och arier, medan den nya medborgarskaps- och flagglagen uteslöt judar från tyskt medborgarskap och de rättigheter som följde med detta. Från kyrkligt håll protesterade man mot dessa åtgärder, som ju inte bara drabbade mosaiska trosbekännare utan alla tyskar av judisk härstamning.⁵⁷

---

⁵³ *Kyrka och folk*, Orosbud från Tysklands evangeliska kyrka 1933:8.

⁵⁴ *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen i Tyskland 1933:5.

⁵⁵ *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen i Tyskland 1933:5.

⁵⁶ Gunnarson, 1995, s. 135.

⁵⁷ Fulbrook 1998, s. 176-178.

Medan den protestantiska synen på överheten lade hinder i vägen för mer omfattande protester mot det politiska förtrycket reagerade man från katolska kyrkans sida desto skarpare. Här hade man en annan syn på förhållandet mellan kyrka och stat, och fram till 1933 hade det funnits två konfessionella katolska politiska partier i Tyskland. Genom det så kallade rikskonkordatet från sommaren 1934 hade den katolska kyrkoledningen slutit en överenskommelse med den tyska regeringen som skulle värna katolska intressen. Men de tyska makthavarna visade snart att de inte tänkte hålla sig till konkordatets bestämmelser, vilket tillsammans med den alltmer repressiva politiken föranledde påven Pius XI att utfärda encyklikan *Mit brennender Sorge* (med brinnande sorg) 1937, vilken innehöll en skarp protest mot de statliga övergreppen mot kyrkan och ett tydligt fördömande av den nationalsocialistiska rasideologin och judeförföljelserna. Encyklikan lästes upp i alla Tysklands katolska kyrkor den på palmsöndagen 1937.⁵⁸

Svensk kyrkotidning skriver vid ett flertal tillfällen om Nürnberglagarna, där allt material är osignerat. Tidningen är kritisk till Nürnberglagarna och den nya lagstiftningen med förbud mot äktenskap mellan ”arier” och personer av judisk härkomst. I artikeln behandlas även frågan om censurpolitiken, alltså vem skulle ha rätt till att utge tidningar och böcker, vilket även det reglerades i Nürnberglagarna.⁵⁹ *Svensk kyrkotidning* uttryckte oro för att den nya restriktiva medielaagstiftningen skulle inverka hämmande på den kyrkliga pressen och att lagarna som reglerade äktenskap mellan judar och arier skulle inskränka de tyska kyrkornas vigselrättigheter. I en osignerad artikel från den 2:e maj 1935 framförs följande:

Presidenten i tyska rikspresskammaren Amann har utfärdat tre viktiga förordningar för tidningsförlagsväsendet, vilka ge vederbörande möjlighet att helt och hållet eliminera allt judiskt inflytande på pressen, förbjuda de konfessionella tidningarna samt inskrida mot den del av pressen som icke anses skriva i en form som motsvaras av betydelsen för det allmänna. (...) Enligt förljudande har påvliga nuntien Oresingo hos utrikesdepartementet inlagt protest med anledning av denna förordning. I protesten hänvisas till att denna förordning, som förhindrar religiösa sammanslutningar att utge tidningar, strider mot det förra året mellan Tyskland och Vatikanen avslutna konkordatet. Man ser i förordningen det allvarligaste slag som drabbat den kyrkliga, särskilt den katolska pressen sedan nationalsocialismen övertog makten. I detta sammanhang uppges att Berlinrepresentanter för de kyrkliga tidningarna vänt sig till d:r Schacht med en anhållan om att han skall hindra de åtgärder som hindra de kyrkliga tidningarna.⁶⁰

---

⁵⁸ Bergen 1996, s. 308 och s. 311.

⁵⁹ *Svensk kyrkotidning*, I Tyskland 1935:7 14 februari, Skola kyrkliga tidningar förbjudas i Tyskland? 1935:18, 2 maj; Den nya tyska straffrättens religionsskydd 1935:32, 8 augusti; Blandade äktenskap 1935:22, 29 maj; Äktenskap med icke-arier 1935:37, 12 september.

⁶⁰ *Svensk kyrkotidning*, Skola kyrkliga tidningar förbjudas? 1935:18, 2 maj.

Detta visar att man inom *Svensk Kyrkotidning* var orolig över vilka konsekvenser de nya direktiven för medias verksamhet skulle få för den kyrkliga pressen. I citatet nämns, intressant nog, främst den katolska pressen, vilket kan sammanhålla med att den var mer omfattande än den lutherska. De nya direktiven innebar inte enbart att ägarna och utgivarna skulle framlägga bevis för att det hade arisk härkomst utan också en betydande inskränkning av pressfriheten och att statsmakten förbehöll sig rätten att dra in publiceringstillståndet för förlag och tidningar som av olika skäl ansågs vara oppositionella eller obekväma. Oron för att kyrkornas pressfrihet ska komma att inskränkas genom att enskilda personer och trossamfund kan beläggas med förbud att ge ut tidningar och därmed samtidigt förlora sin inkomst är den huvudsakliga diskursen i denna artikel. Vad gäller de nya äktenskapslagarna ställer sig *Svensk kyrkotidning* kritisk, även om kritiken uttrycks på ett försiktigt sätt. I en artikel från 29 maj 1935 om Nürnberglagarnas äktenskapsbestämmelser kan man läsa följande:

Genom en förordning av inrikesministern för tyska riket skall hädanefter i alla officiella handlingar ordet "Mischehe" blott brukas om äktenskap mellan kontrahenter av olika ras d.v.s. mellan arier och icke-ariar. Därmed förtryckes hela den internationella frågan på detta område, där just de ömtåliga svårigheterna enstämmigt ha uppfattats ligga på det religiösa och kyrkliga planet. Så även tidigare i den tyska behandlingen av denna viktiga nutidsangelägenheten. Den nya tyska förordningen innebär en alltför snäv begränsning av problemet.⁶¹

Svensk kyrkotidning vänder sig alltså för det första mot att den nya tyska äktenskapsförordningen ses som en rasfråga i stället för en kyrklig angelägenhet och för det andra att lagen är alltför snäv.

Nyckelbegreppen i dessa artiklar är ras, kontroll av kyrklig press och äktenskapslagar, och kärnan i diskursen är att lagstiftningen är problematisk och att den bortser från äktenskapets kyrkligt religiösa aspekter. *Svensk kyrkotidning* anser inte att det är fel i sig att statsmakten anger riktlinjer för äktenskap mellan personer som tillhörde olika religiösa samfund men ställer sig kritisk till en lagstiftning där ras tillmäts större betydelse än kyrkotillhörighet. Detta kan tolkas som om *Svensk kyrkotidning* var mer orolig för de judar som var medlemmar i kristna kyrkor än för de som var mosaiska trosbekännare eller inte tillhörde något samfund alls.

Göteborgs Stifts-tidning skriver endast kortfattat om Nürnberglagarna och tycks se det hela som en i första hand ekonomisk fråga, vilket framgår tydligt i en osignerad artikel från den 1 november 1935 med rubriken "Det judiska kapitalet flyttar":

---

⁶¹ *Svensk kyrkotidning*, Blandade äktenskap 1935:22, 29 maj.

Inom den tyska industrien pågår f.n. en omfattande ”omplacering” i det judiska firmor i allt större utsträckning med eller utan officiell hjälp övergå i andra händer. På senare tider tiden ha ett antal större industriföretag på detta sätt bytt ägare, varvid särskilt siemenskoncernen uppträtt som köpare.⁶²

Göteborgs Stifts-Tidning vill alltså ge sken av att Nürnberglagarna främst syftar till att reducera det judiska kapitalets inflytande i Tyskland och ser ingen anledning till oro eller bekymmer över det som försiggick i Tyskland. Detta får anses anmärkningsvärt då tidningen tidigare samma år tog avstånd från all form av rasism och med en viss brasklapp även tog avstånd från den religiösa nazismen.

Vår Lösen och *Kyrka och folk* nämner över huvudtaget inte Nürnberglagarna, vilket kan anses märkligt med tanke på att dessa lagar även berörde kristna trosbekännare. En förklaring kan vara att tidningarnas redaktioner inte insåg vilken vidd de tyska raslagarna skulle komma att få. Men tystnaden kan också förklaras med att dessa båda tidningar främst tog upp kyrkliga och religiösa frågor med relevans för Svenska kyrkan

Encyklikan *Mit brennender Sorge* utlöste blandade reaktioner i den svenska kyrkliga pressen. *Göteborgs Stifts-Tidning* ställer sig positiv till encyklikan och konstaterar i en krönika från den 9 april 1937 att Pius XI tog till ord och inga visor i sin kritik mot nationalsocialisterna. I en signerad artikel från den 11 juni uttrycker tidningen sitt gillande över att encyklikan går till hård attack mot kommunism och gudlöshet:

I marsmånad utkom en encyklika i Rom där påven blåste i stridsluren och kallade alla kristna, både katoliker och protestanter till ett härnadståg mot kommunism och gudlöshet, i synnerhet mot bolsjevismen.⁶³

Citatet är i allra högsta grad intressant. *Göteborgs Stifts-Tidning*, som annars brukade utmärka sig för sin antikatolska hållning, uttalar sig här för samverkan mellan konfessionerna för att bekämpa kommunismen. Det finns alltså i kampen mot kommunismen ett visst inslag av ekumeniskt strävande. I artikeln riktas svidande kritik mot Joseph Goebbels och andra nationalsocialistiska koryfärer för deras stöd till den nyhedniska rörelsen. Men i en osignerad artikel från juli 1937 har det gillande som uttrycktes månaden innan övergått i besvikelse, och tidningen menar här att den romerska katolska kyrkan svikit sin uppgift för att vinna politisk framgång :

---

⁶² *Göteborgs Stifts-Tidning*, Det judiska kapitalet flyttar 1935:44, 1 november, Nya lagar i Tyskland 1935:38, 20 september.

⁶³ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Utrikeskrönika, 1937:14, 9 april.

Den romerska kyrkan har sedan länge varit aktiv i politiken. Det räcker ju att erinra om det katolska centrumpartiet i Tyskland. Den nu akuta kyrkostriden i Tyskland får säkerligen härifrån sin förklaring. En kyrka som svikit sin huvuduppgift för att göra sig gällande i de politiska striderna under sådana förhållanden, som nu råda i Tyskland.⁶⁴

Den glädje som *Göteborgs Stifts-Tidning* uttryckte över att se en bundsförvant mot gudlöshet och kommunism har här ersatts med besvikelse och en kritik. Det anges inte exakt vad som orsakar denna besvikelse men mycket tyder på att det var den katolska kyrkans mycket aktiva roll i det politiska livet i Tyskland (både i form av att det funnits politiska partier med koppling till den katolska kyrkan i Tyskland och att företrädare för den katolska i med encyklikan gav uttryck för synpunkter på det som staten gjorde) och det går att utläsa mellan raderna att tidningen ogillade just denna politiska framtoning och strävan att hävda en självständig ställning som jämbördig part vid sedan av statsmakten som den katolska kyrkan hade. Från den gammallutherska ståndpunkt som *Göteborgs Stifts-Tidning* representerade framstod den katolska kyrkan som en lika farlig fiende som nyhedendom och kommunism. Viktiga nyckelbegrepp är här kyrkostrid, kommunism och nyhedendom. Dessa begrepp formar en diskurs av en tydlig antikommunism och latent antikatolicism.

Svensk kyrkotidning är starkt kritisk till den påvliga encyklikan. I en ledare den 15 april 1937 framträder en stark antikatolsk ton, och den katolska kyrkan beskylls för att ha kohandlat med nationalsocialisterna och för att ha agerat mot den nationalsocialistiska regimen först efter det att den hotade dess friheter och säkerhet. Tidningen skriver i en osignerad ledare:

I en encyklika som för kort tid sedan upplästes i alla katolska kyrkor, har nu påven tagit till orda och på ett språk, till vilket man i Tyskland icke hört något motsvarande under den nazistiska regimen, beskyllt staten för trolöshet och svek mot den ingångna överenskommelsen. Påven tillhandahåller en lång rad exempel härpå. Katolikerna åtnjuta icke den trygghet och frihet, som konkordatet tillförsäkrar dem. Framförallt gäller det statens åtgärder för ungdomens fostran, understödet åt de sekulariserade enhetsskolorna och oviljan mot de konfessionella skolorna samt indragningen av katolska tidningar. (...) Det är en gammal trossats, att den romerska kyrkan i det långa loppet alltid till sist hemför segern i dylika konflikter. Själve Bismarck fick ju på sin tid gå till Canossa. De som hysa den meningen, att det även nu kommer att sluta på samma sätt, få måhända anledning att revidera sin tro. Hitills har man i Tyskland tagit den romerska aktionen påfallande lugnt. Efter allt att döma kommer den också att spårlöst rinna uti sanden.⁶⁵

Svensk kyrkotidning ställde sig alltså kritisk till encyklikan och menar att den inte skulle få några större inverknings på den nationalsocialistiska politiken. Kärnan i *Svensk kyrkotidnings* hållning till encyklikan är att katolska kyrkan har bedrivit kohandel med nationalsocialisterna,

---

⁶⁴ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Kyrkan och politikern, 1937:29, 23 juli.

att detta visat sig kontraproduktivt och att den politiska katolicismen håller på att försvagas. Centrala nyckelbegrepp är konfession och kamp mellan kyrka och stat. Den katolska kyrkan betecknas som ”den romerska kyrkan”, vilket innebär ett ifrågasättande av dess universalistiska anspråk. Också här finner vi alltså en antikatolsk diskurs, vilken inbegriper ett ifrågasättande av politisk religion.

Kyrka och folk och *Vår Lösen* tog inte upp Nürnberglagarna och skriver heller ingenting Pius XI:s encyklika, vilket kan te sig märkligt då den väckt starka reaktioner hos andra grupper och tidningar. Men som jag konstaterade ovan ligger detta i linje med dessa tidningars fokusering på religiösa och kyrkliga frågor som berörde Svenska kyrkan.

De uttryck som formar diskurserna i de undersökta tidningarnas rapportering om Nürnberglagarna och den påvliga encyklikan är förhållandet mellan kyrka och stat respektive mellan andligt och världsligt samt frågan om hur långt statsmaktens kompetens att ingripa i den kyrkliga sfären sträckte sig. *Kyrka och folk* och *Vår Lösen* tar inte ställning. *Göteborgs Stifts-Tidning* kringgår frågan om Nürnberglagarnas egentliga innebörd och *Svensk kyrkotidning* ställde sig kritisk såväl till den nationalsocialistiska statens hantering av äktenskapslagstiftningen som en rasfråga som till den katolska kyrkans, som man menade, opportunistiska agerande och politiska agenda. I de fall tidningarna tar upp händelserna i Tyskland formas deras diskurser av frågan om relationen mellan kyrka och stat å ena sidan och en latent antikatolicism å den andra. Det finns en ambivalens i rapporteringen. Den nationalsocialistiska regimen ses i vissa fall som ett värn mot kommunism, ateism och katolicism, i andra fall som ett hot mot evangelisk-lutherska kyrkliga intressen.

Krigsutbrottet och den norska kyrkokampen

Den 1 september gick tyska trupper till anfall mot Polen. Två dagar senare förklarade England och Frankrike krig mot Tyskland. Detta kommenteras i samtliga analyserade tidningar. *Göteborgs Stifts-Tidning* hävdar i en osignerad artikel från den 8 september 1939 att det är England, med viss hjälp av Polen som iscensatt kriget och att de tyska trupperna har gått in i Polen som ett resultat av detta, som man menar, politiskt fula diplomatiska spel. Tidningen skriver i en redaktionell artikel från den 8 september 1939:

---

⁶⁵ *Svensk kyrkotidning*, Vatikanen och tyska riket 1937:15, 15 april.

Enligt den engelska framställningen skulle västmakterna och Polen ha velat upptaga förhandlingar med Tyskland, ehuru de icke fått fullständig kännedom om Hitlers sexton punkter. Men man frågar sig, varför den engelska regeringen, som givetvis omedelbart fick kännedom om det tyska radiomeddelandet om Hitlers villkor, icke genast vidtog de mått och steg, som kunnat föra parterna till förhandlingsbordet. (...) Från tyskt håll hänvisas till det faktum, att ingen befullmäktigad emissarie från den polska regeringen anlände till Berlin. Vidare anföres, att den allmänna mobiliseringen i Polen icke tydde på polsk förhandlingsvilja. Det är förklarligt att tyska regeringen med stark misstro iakttog den polska hållningen, som skärptes genom mobiliseringsåtgärden. (...) Istället har England genom sin garanti-politik i sommar sökt vidmakthålla de i längden ohållbara förhållandena mellan Tyskland och Polen. En kraftig engelsk reaktion för en reglering av det tysk-polska problemet kunde ha avvärvat kriget och samtidigt ha konsoliderat den polska nationen, som redan från början blev en förvuxen skapelse på grund av Tysklands och Rysslands sammanbrott. England och Frankrike bära ett tungt ansvar för den utveckling, som krisen fått.⁶⁶

Tidningen preciserar inte vilka uttryck det politiska eller diplomatiska spelet tagit och heller inte på vilket sätt det är ”fult”. Förklaringen till talet om det fula spelet kanske finns i det ständiga förnekande av de tyska ansträngningarna som *Göteborgs Stifts-Tidning* beskyller den brittiska regeringen för. Redaktionen uttrycker sig, vilket också Gunnarsson och Lind lyft fram, mycket tyskvänligt och menar att de krav som den tyska riksregeringen ställt i de diplomatiska förhandlingarna varit rimliga men avvisats av den polska statsledningen. I de totalt fyra artiklar som tidningen publicerar om krigsutbrottet riktas kritik mot den engelska regeringen som anklagas för att inte ha hanterat de tyska kraven på ett riktigt sätt. En stor skuld för krigsutbrottet ger tidningen Versaillesfreden som menas ha ställt oproportionellt stora ekonomiska krav på Tyskland.⁶⁷

Kyrka och folk publicerar en längre osignerad notis om krigsutbrottet med en teologisk reflektion kring vad världskriget innebär. Den teologiska reflexionen är allmänt hållen och uppmanar dess läsare att hålla sig lugna och att i stort sett fortsätta leva som goda kristna och goda samhällsmedborgare.⁶⁸ Bortsett från den teologiska reflexionen så skrivs inget som berör någon part i den europeiska politiken på något sätt. Detta kan sättas i samband med den lutherska tvåregementsläran, enligt vilken kyrkan har hand om den andliga sfären och statsmakten den världsliga och kyrkan inte skulle blanda sig i politiken, försåvitt den inte direkt berörde den andliga sfären. Tidningen fokuserar därför främst på kyrkliga och religiösa frågor.⁶⁹

Svensk kyrkotidning skriver i likhet med *Kyrka och folk* väldigt lite om andra världskrigets utbrott. Tidningen publicerar en bön av ärkebiskop Eidem och en notis gällande kyrkans

---

⁶⁶ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Skulden till krigsutbrottet 1939:36, 8 september.

⁶⁷ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Skulden till krigsutbrottet 1939:36,8 september; Skuldfrågan 1939:39, 29 september.

⁶⁸ *Kyrka och folk*, Krig 1939:9.

själavård inom det svenska försvaret.⁷⁰ Ingenting som tydligt rör något politiskt tas upp, vilket även här kan tänkas sammanhånga med den lutherska traditionen att kyrkan inte ska blanda sig i politiken. *Vår Lösen* skriver i likhet med *Kyrka och folk* och *Svensk kyrkotidning* ingenting som rör något politiskt i samband med krigsutbrottet. Tidningen väljer att på sin ledarsida framhålla varje enskild kristens ansvar i samband med kriget och uppmanar alla att sätta sin tilltro till Gud.⁷¹

De fyra tidningarna skriver desto mer om den kamp mellan kyrka och stat som utbröt i det tyskockuperade Norge 1941 och som kan sägas handla om relationen mellan den nazistinspi-
rerade norska regeringen och den Norska kyrkan. Bakgrunden var att regeringen under Vidkun Quisling försökte likrikta den norska kyrkan och instrumentalisera den för politiska syften, bland annat genom att förmå biskoparna att uttala sig för det tyska kriget mot Sovjetunionen som ett korståg mot bolsjevismen. Biskoparna svarade med att lägga ner sina ämbete och en stor del av prästerna i norska kyrkan följde biskoparnas exempel genom att nedlägga sina ämbeten. Situationen kom att i allra högsta grad bli speciell då det blev svårt för den norska statskyrkan att i praktiken utöva sin verksamhet.⁷²

Göteborgs Stifts-Tidning är starkt kritisk till de norska biskoparna och domprostarnas agerande och tolkar det som ett uttryck för en djup ovilja att följa det norska kyrkodepartementets föreskrifter. Tidningen ger i en osignerad artikel följande omdöme om domprosten i Trondheim:

Istället för att foga sig efter kyrkoministerns lagliga bestämmelser, pålyste Fjellbu som demonstration en andra gudstjänst och höll därvid en predikan om vars politiska innehåll inget tvivel kan råda. Denne domprosts politiska inställning belyses bl. a. av det faktum, att han på sin tid insamlade pengar för marxisterna i Frankrike och att han efter Norges besättande två gånger måste bestraffas.⁷³

Samtidigt som tidningen är starkt kritisk till den aktion som de norska biskoparna företog så är den noga med att, flera osignerade artiklar, framhålla att det är svårt att veta vad som egentligen försiggick i Norge vid tidpunkten för den norska kyrkostriden.⁷⁴ I centrum för tidningens kritik står biskopen av Oslo, Eivind Berggrav, och domprosten i Trondheim, Arne Fjellbu. Den senare anklagas för att gå marxisternas ärenden, och båda framställs som avfällingar från den

---

⁶⁹ Gunnarsson 1995, s. 37-38, s. 95 & 51-54.

⁷⁰ *Svensk kyrkotidning*, Maning till fredsbön 1939:21, 25 maj; Maningsord i allvarstid 1939:5, 31 augusti; Mörker övertäcker 1939:36, 7 september.

⁷¹ *Vår Lösen*, Inför världskriget 1939:9.

⁷² Oftestad, Rasmussen, Schumacher 2005, s. 270-279.

⁷³ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Läget i Norge 1942:11, 13 mars.

⁷⁴ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Läget i Norge 1942:12, 20 mars.

sanna evangelisk-lutherska tron. I en osignerad artikel från 20 mars framställs Berggravs ekumeniska engagemang som ett hot mot den lutherska renlärligheten: ”Berggrav i all ära, men ha de troende i vårt land tänkt på att han har varit och är en nitisk främjare av nyteologin, av bibelkritik och ekumenism?”⁷⁵ Artikelförfattaren riktar vidare kritik mot att de norska biskoparna sagt upp sig från sina statliga ämbeten och uttalar sig berömande om regeringen Quisling, som sägs vilja samverka med kyrkan för att främja det norska folket och avvärja det bolsjeviska hotet.⁷⁶ Tidningen är alltså kritisk mot Berggravs liberal-teologiska hållning och mot att han som en slags primas för den norska lutherska kyrkan fått de norska biskoparna att ombilda den norska kyrkan till en slags frikyrka. Att tidningen kritiserar liberal-teologin är föga uppseendeväckande och ligger helt i linje med dess gammalkyrkliga inriktning. Däremot kan det tyckas märkligt att den uttrycker ett försiktigt gillande av quislingregimen och dess kyrkdepartement. Tidningen skriver i en osignerad artikel från den 12 juni:

Kyrkoministern har därvid undersökt möjligheterna för ett biläggande av kyrkostriden. Det förefaller som om man gjorde allvarliga ansatser för att åstadkomma en avspänning, och av flera uttalanden att döma vill det synas som om de tyska myndigheterna ålagt Quislingministären att helt bilägga alla konflikthanledningar med kyrkan.⁷⁷

Detta citat visar att *Göteborgs Stifts-Tidning* var betydligt mer positivt inställd till den av den tyska ockupationsmakten kontrollerade regimen i Norge än till ledningen för den Norska kyrkan. Att tidningen på detta sätt ställer sig på statsmaktens sida i en strid mellan kyrka och stat kan vid första påseende te sig märkligt. Förklaringen ligger, vilket också Gunnarsson framhåller, dels den gammalkyrkliga förståelsen av den lutherska tvåregementsläran och dess uppdelning i andligt och världsligt men också i rädslan för kommunismen.⁷⁸ De norska biskoparna menades ha satt sig över sina befogenheter genom att bryta med statsmakten och Berggravs och flera av hans kolleger framstod som suspekta på grund av sin liberalteologiska hållning.

Svensk kyrkotidning intar en helt annan ståndpunkt än *Göteborgs Stifts-Tidning* och uttalar sitt stöd för de norska biskoparna. I en osignerad artikel den 22 januari under rubriken ”Från Norges kyrka” markerar tidningen tydligt sin positiva hållning:

Ett rättesnöre för de norska biskoparna är de förpliktelser som lagts på dem vid installationen, och deras därvid erhållna rätt att och myndighet att slå vakt om kyrkans andliga arv och den

---

⁷⁵ *Göteborgs Stifts-Tidning*, , Läget i Norge 1942:12, 20 mars.

⁷⁶ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Läget i Norge 1942:12, 20 mars.

⁷⁷ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Läget i Norge 1942:24, 12 juni.

⁷⁸ Gunnarsson, s. 9-19, 41-54, 75-203 och s. 221-236.

därpå byggda kyrkoordningen. Kyrkan är inte en institution som staten kan behandla efter eget gottfinnande. Kyrkan har blivit en del av hela samhällets organism under administrativa former, som skapat beteckningen statskyrka. Men kyrkan fortsätter även att vara ett i andligt suveränt samfund, byggt på Gudsord och gemenskap i tron. Biskoparna ha på bibliskt vis fått kyrkans fullmakt genom bön och handpåläggning och det är deras sak att taga det ansvar och den myndighet, som följer därmed, samtidigt som de, så långt sanning och tro inte hindrar dem, tillsammans med sin kyrka organiskt inlemmas i hela folkkroppen och dess styrande organ.⁷⁹

Svensk Kyrkotidning tar ställning för, som man uttrycker det, biskoparnas rätt att leda kyrkan utan statlig inblandning och menar att de modigt har slagit vakt om kyrkan frihet för att säkerställa att den norska kyrkan skall kunna ha ett normalt och fungerande förhållande till staten. I artiklar i augusti och september upprepar tidningen sitt stöd för de norska biskoparna samtidigt som den stödjer det norska kyrkodepartementets försök att få till stånd förhandlingar.⁸⁰

Kyrka och folk publicerar korta osignerade artiklar där man framhåller att de norska biskoparna vill slå vakt om ”den norska kyrkan normala förhållanden med staten”.⁸¹ Tidningen tog alltså ställning för de norska biskoparna och mot statsmakten, medan den ställt sig bakom den regimtroga tysk-kristna rörelsen i den tyska kyrkostriden. Tidningen stödjer de norska biskoparna och kallar den mot Tyskland lojala regimens ingrepp för ”oerhörda”.⁸² Tidningen tog den även indirekt avstånd från nationalsocialismen genom att publicera en text av chefen för Hitlers rikskansli, rikminister Martin Borman, där denne hävdade att kristendomen med dess judiska rötter var oförenlig med nationalsocialismen och att kyrkan måste kontrolleras av staten genom att i motsats till Borman hävda att kyrkan måste vara fri och stark.⁸³ En liknande kyrkopolitik hade, som Daniel Alvunger visat, också förts av socialdemokraterna i Sverige, vilket utlöste starka reaktioner från Svenska kyrkans sida.⁸⁴ Att *Kyrka och folk* riktade kritik mot den norska regeringens försök att skärpa kontrollerna av den norska statskyrkan ligger i linje med detta. Förutom att de tidigare nämnda inslagen så ställer sig tidningen kritisk till hur teologerna i stort behandlades av den norska regimen och uttrycker sig speciellt kritiskt till att den norska teologen och professorn Ole Hallesby skall ha skickats till koncentrationsläger.⁸⁵ Händelseförloppet bakom att Ole Hallesby skall ha skickats till koncentrationsläger framgår inte. *Vår Lösen* skriver kort om den norska kyrkostriden under 1942 och uttrycker först ingen ståndpunkt med

---

⁷⁹ *Svensk kyrkotidning*, Från Norges kyrka 1942:4, 22 januari.

⁸⁰ *Svensk Kyrkotidning*, Ett märkligt dokument 1942:33, 13 augusti; De senaste förhandlingarna i norska kyrkostriden 1942:38, 17 september.

⁸¹ *Kyrka och folk*, Situationen i Norge 1942:3.

⁸² *Kyrka och folk*, Situationen i Norge 1942:3.

⁸³ *Kyrka och folk*, Nationalsocialismen och kyrkan 1942:11.

⁸⁴ Alvunger, Daniel, Nytt vin i gamla läglar, s 41-51.

hänvisning till att frågan är rakt igenom politisk, men blir senare tydligare i sin hållning.⁸⁶ Den kritik som framförs består i huvudsak av två punkter: att *Göteborgs Stifts-Tidning* har fel och att den norska regimen under Quisling har gått för hårt fram. I en krönika från vintern 1942 framhålls:

I den strid, som förts kring Göteborgs stiftstidning, har ibland från prosten Rhedins håll påståtts att man just ingenting vet om det verkliga händelseförloppet och därför icke kan stort bekymra sig om det. (...) Den nya vändpunkten kom i februari 1942. Den hängde samman med quislingregeringens våldsamma angrepp mot lärarkåren och hänsynslösa försök att nydانا all ungdomsfostran. Sin direkta utgångspunkt hade den samtidigt i den söndag (den 1 febr.) då statsmakten kränkte gudstjänstens frihet i Trondheims domkyrka. Den 20 februari blev domprosten Fjellbu, som manligt men utan övermod hävdade sin kyrkas rätt, avsatt från sin post. Ett par dagar senare nedlade Norges biskopar sina ämbeten, i den mån dessa bero av staten; sitt på kyrkans vinning beroende herdekall lämnade de däremot icke. Genom sammanslutning av olika riktningar i norskt kyrkoliv skapades längre fram en provisorisk kyrkostyrelse, som av statsmakten förklarats upplöst men som alltjämt i sak är den verkliga kyrkans ledning.⁸⁷

Här uttrycker *Vår Lösen* skarp kritik mot den norska regeringen för dess strävan att likrikta landets skolundervisning och mot dess ingripande mot domprost Fjellbu, vars agerande beskrivs som ”manligt”. Den norska regeringens agerande beskrivs som ”våldsamt”, vilket understryker tidningens negativa hållning till quislingregimen. Vidare tar tidningen tydligt ställning för de norska biskoparnas provisoriska kyrkostyrelse och frånerkänner indirekt den norska regeringen myndighet att upplösa denna.

Som Bergen och flera med henne visat använde man sig gärna av epitetet manlig inom den tysk-kristna rörelsen som en markering mot kristendomens feminisering.⁸⁸ Också andra protestantiska grupper lyfte fram kristendomens manlighet, vilket framträdde tydligt inte minst inom den svenska ungkyrkorörelsen, alltså den rörelse som *Vår Lösen* var ett språkrör för.⁸⁹

Det fenomen som tydligast formar de analyserade tidningarnas diskurs i den norska kyrkostriden är relationen mellan kyrka och stat. Detta fenomen beskrivs med en rad olika begrepp, vilka markerar tidningarnas olika ställningstaganden i denna konflikt. I *Svensk kyrkotidning* finner vi nyckelbegrepp som kyrkans suveränitet, fullmakt och arv, medan diskursen i och *Göteborgs Stifts-Tidning* formas av begrepp som marxistiskt hot, avfällingar från den kristna

---

⁸⁵ *Kyrka och folk*, Professor Hallesby till koncentrationsläger 1943:7.

⁸⁶ *Vår Lösen*, Kyrka, frihet, samhälle 1942:3, Kyrka, frihet, samhälle & Den norska kyrkostriden 1942:12; Den norska kyrkostriden & Kyrka och stat i Norge 1942:5.

⁸⁷ *Vår Lösen*, Den norska kyrkostriden 1942:12.

⁸⁸ Bergen, chapter 4.

⁸⁹ Tjeder 2011, s. 127-145.

tron. Tidningens kritik riktar sig främst mot den norska kyrkans ledning och tidningen skriver i mars 1942:

Å andra sidan gingo den norska kyrkans ledare utan några betänkligheter tillsammans med den författningsvidriga marxistiska regeringen, som var en samling landsförrädare och notoriska ateister.⁹⁰

I det ovanstående citatet visar att *Göteborgs Stifts-Tidning* ställde sig kritisk till ledningen för den norska kyrkan och att tidningen ställde sig starkt bakom den norska regimens, agerande, som enligt tidningen var fullt laglig. Viktiga nyckelbegrepp är här laglig, författningsvidrig och landsförrädare. Diskussionen i *Vår Lösen* präglas av nyckelbegrepp som hänsynslös och kränkning vad gäller statens agerande och manlig, utan övermod och hävdande av kyrkan rätt beträffande den Norska kyrkan. Det är alltså tydligt att tidningarna uttrycker sig väldigt olika i sin syn på den norska kyrkostriden, både språkligt och åsiktsmässigt.

Krigsslutet

Den 9 maj 1945 kapitulerade Tyskland villkorslöst. Några dagar tidigare hade Adolf Hitler begått självmord. Under krigets slutskede anlände de allierade trupperna till de tyska döds- och koncentrationslägren, och nyheten om de favoriter som bevitnades där kablades ut över världen. Tyskland delades upp mellan segrarmakterna, och Sovjetunionen ockuperade östra Tyskland jämte delar av Berlin.⁹¹

Göteborgs Stifts-Tidning intar i en osignerad artikel från den 11 maj 1945 en avvaktande inställning till den kommande freden. Tidningen framhåller Hitlers positiva insatser för det tyska folket och ställer sig kritisk till den bild av Hitler som ges i den brittiska pressen, vilken framställs som lögnaktig. Dessa lögnaktigheter skall enligt tidningen dels ha kommit från judiska och kapitalistiska intressen, dels från Hitlers fiender, alltså de allierade västmakterna och Sovjetunionen. Tidningen ser, vilket både Gunnarsson och Lind visat, kommunismen som det stora hotet.⁹² Det finns tre teman för tidningens oro för en utbredning av kommunismen; ryssarnas närvaro på Bornholm, kommunisternas framgång i det finländska riksdagsvalet och en påstådd vilja att erövra stora delar av Europa, allt i osignerade artiklar. Allra tydligast går det att utläsa tidningens oro i en osignerad artikel som publiceras den 8 juni 1945:

---

⁹⁰ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Läget i Norge 1942:11, 13 mars.

⁹¹ Fulbrook 1998, s. 187-201.

⁹² *Göteborgs Stifts-Tidning*, kriget 1945:12, 23 mars; Bornholm 1945:20; Ryssarna gå framåt 1945:23, 8 juni. Se Larsson, s. 38 och Lind, s. 152-155.

Sovjetunionen ämnar ockupera minst halva Europa! Dessa minst sagt sensationella avsikter framgå av de kartor som på onsdagen publicerades i de ryska huvudstadstidningarna och av de meddelanden som lämnats över Moskvaradion.⁹³

Tidningens oro över en rysk framfart i Europa är tydlig och tidningens hållning i frågan stärks utav rysk militär närvaro på Bornholm.⁹⁴ Rapporteringen om den ryska närvaron innehåller delvis motsägelsefulla uppgifter. Om det finska riksdagsvalet fattar sig tidningen kort och tidningen är orolig för att valet skall vara riggat och för att kommunisterna skall ta över i Finland.

Kyrka och folk uttrycker i en osignerad artikel från juni 1945 tacksamhet över att kriget är över och att det inte drabbade Sverige militärt, vilket alltså till skillnad från Danmark och Norge förskonades från ”hemsökelsefloden”. Samtidigt så går det att utläsa en viss rädsla för att drabbas av en tysk ockupation, likt den som Danmark och Norge drabbades av.⁹⁵ Tidningen är vidare skeptisk till om det tillstånd som inträtt verkligen kan betecknas som fred och betonar i en artikel från juli 1945:

Detta förklarar den verklighetsflykt som utmärker tiden. Den visar sig i att man konsekvent förtiger allt som är obehagligt. Så är fallet t. ex. med tidningarnas politiska utläggningar. Man kan bara tänka på en sådan sak som de baltiska folkens lidande. Trots järnridån sipprar ett och annat ut om vad som sker där bakom. Det finnes fullt säkra vittnesbörd om en grymhet av samma art som den vilken med rätta väckt så stark indignation, när den utövats på annat håll. Men härmed hålles det konsekventtyst i vårt land. Det skulle störa den idylliska tron att här dra fram sanning och fakta.⁹⁶

Tidningen riktar skarp kritik mot de brutala sidor av nationalsocialisternas verksamhet som förekommit under kriget samtidigt som den lyfter fram de sovjetiska övergreppen i Baltikum för att i viss mån relativera den nationalsocialistiska regimens brott. Tidningen varnar också för en fred som grundas på materialiska värderingar och skriver i en osignerad artikel från september 1945:

En fred grundad på den materialistiska uppfattning som nu mestadels behärskar mänskligheten kan aldrig bli någon rättfärdig fred. Där kommer nämligen med nödvändighet att saknas kärlek och barmhärtighet. Då finnes ingen annan rättfärdighet än den gamla öga för öga och tand för tand.⁹⁷

---

⁹³ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Ryssarna gå framåt 1945:23, 8 juni.

⁹⁴ *Göteborgs Stifts-Tidning*, Kriget 1945:12 18 maj och Bornholm 1945:20, 18 maj.

⁹⁵ *Kyrka och folk*, Morgonbön i Vasakyrkan med anledning av det andra världskrigets slut i Europa 1945:6.

⁹⁶ *Kyrka och folk*, Världens önsketänkande och kyrkans framtidstro 1945:7.

⁹⁷ *Kyrka och folk*, Fred 1945:9.

Svensk kyrkotidning tar avstånd från den nationalsocialistiska regimen och publicerar vid krigsslutet en kortare notis, där det noteras att ”de dunkla krafter som togo hakkorset som sitt fälttecken ha därmed inte lämnat vår världsdel” men att det andliga livet temporärt har befriats från hakkorsets fara och frestelse. För övrigt är artikeln ganska innehållslös och neutral, och det sägs inget om NSDAP och dess år vid makten.⁹⁸

Vår Lösen diskuterar i en osignerad ledarartikel förutsättningarna för en fredlig utveckling i Europa. Tidningen menar att frågan om en lyckad fred är tätt sammankopplad med i hur stor grad nationalsocialismen har kommit att prägla det tyska folket. I artikeln uttrycks en förhoppning att det skall visa sig möjligt med en demokratisk återanpassning av det tyska samhället. Under årsskiftet 1944/1945 kom *Vår Lösen* på allvar tar upp den tyska kyrkostriden och då är det i form av en serie debattinlägg mellan lundateologen och biskopen Anders Nygren och Gunnar Westin, som var professor i kyrkohistoria. Dessa debattinlägg relaterade till en tidigare debatt som ägt rum i *Dagens Nyheter*.⁹⁹ Nygren försvarar Bekännelsekyrkan, medan Westins kritiserar den officiella protestantiska rikskyrkan för att inte tillräckligt ha värjt sig mot regimens infiltreringsförsök samtidigt som han tar avstånd från Bekännelsekyrkan som han anser vara en utomkyrklig grupp. Nygrens kritik tar framför allt sikte på att nazifieringen av den tyska kyrkan strider mot kyrkans ordning och påtvingats av den nationalsocialistiska regimen och han försvarar bekännelsekyrkan som han anser vara en legitim del av den tyska evangeliska kyrkan. Båda debattörerna anklagar konsekvent varandra för att vara okunniga om situationen i Tyskland och för att inte förstå under vilka villkor den tyska kyrkan faktiskt arbetar.¹⁰⁰

Det som formar de undersökta tidningarnas diskurser kring krigsslutet är uppfattningen att det är en bräcklig fred och att dess bestånd är beroende av vilka värderingar som kommer att ligga till grund för den nya fredsordningen. Att tidningarna inte har samma uppfattning på denna punkt framgår tydligt. Medan *Göteborgs Stifts-Tidning* gör gällande att Hitler och nationalsocialismen misskrediterats till följd av judiska och kapitalistiska gruppers lögnaktiga propaganda och *Kyrka och folk* bemödar sig om att flytta fokus från nazismens brott till Sovjetunionens övergrepp i Baltikum, menar *Vår Lösen* att det krävs en återanpassning av det tyska folket till ett demokratiskt samhälle. I *Vår Lösen* är demokratisk anpassning ett centralt nyckelbegrepp, medan det i *Kyrka och folk* och *Göteborgs Stifts-Tidning* är det kommunistiska hotet

---

⁹⁸ *Svensk kyrkotidning*, I korsets tecken 1945:19, 11 maj.

⁹⁹ Gunnarsson, 1995, s. 232-235 och *Vår Lösen* Tyska kyrkan och nazismen 1944:12.

¹⁰⁰ *Vår Lösen*, Tyska kyrkan och nazismen & Professor Westins svar 1944:11, Professor Westin svar 1944:12; Tyska kyrkan och nazismen 1945:1; Professor Nygrens svar 1945:1

och en tydligt uttryckt negativ syn på den nya, av de demokratiska västmakterna dominerade världsordningen. *Svensk kyrkotidning* slutligen nöjer sig med att konstatera att världen nu befriats från det nazistiska oket.

Avslutande diskussion

Syftet med den här uppsatsen var att analysera synen på nationalsocialism i de svenskkyrkliga tidningarna *Göteborgs Stifts-Tidning*, *Kyrka och folk*, *Svensk kyrkotidning* och *Vår Lösen*. Jag har fokuserat på vad tidningarna ansåg vara positivt respektive negativt med nationalsocialismen samt på vilka grunder de tog ställning på det ena eller andra sättet, hur de motiverade sina åsikter samt vilka förändringar som skedde över tid. Jag har använt mig av en kombination av ett text- och diskursanalys ett diskursanalytiskt angreppssätt, vilket innebär att jag analyserat vilka begrepp, värdeladdade uttryck och retoriska inslag som artikuleras i de valda artiklarna och relaterat dessa till en större kyrkopolitisk kontext.

Min analys visar i linje med tidigare forskning att *Göteborgs Stifts-Tidning* ställde sig övervägande positiv till nationalsocialisterna och deras politik från det att de fick makten 1933 och fram till andra världskrigets slut och att tidningen efter regimens fall inte tog avstånd från dessa åsikter. Tidningen framställer den nationalsocialistiska eran som ett nationellt uppvaknande för det tyska folket. Fortfarande 1945 framhålls Adolf Hitlers insatser för det tyska folket. Tidningens ställningstagande grundar sig i två saker: dels rädslan för kommunismen, dels en förhoppning om att nationalsocialismen skulle bidra till att motverka denna rörelse och samtidigt bereda väg för en moralisk uppräckning och en renässans för lutherdomen.

Detta har uppmärksammats både av Martin Lind och av Lars Gunnarson, vilka särskilt betonar att tidningen såg den nationalsocialistiska regimen som en stark allierad i kampen mot kommunismen och mot Sovjetunionen och att den präglas av antisemitiska tendenser. Det som tidigare forskning, anmärkningsvärt nog, inte har tagit upp är den distinktion som *Göteborgs Stifts-Tidning* gör mellan religiös och biologisk antisemitism. Tidningen tar avstånd från den sistnämnda. Under 1935 ger tidning uttryck för åsikten att det är fel att diskriminera personer med judiskt ursprung eller med en mosaisk bekännelse och riktar skarp kritik mot de antisemitiska Nürnberglagarna. Kritiken skall, som jag tidigare påpekat, ses i ljuset av att personer med en kristen bekännelse drabbas genom kränkningar av personernas rättigheter, då rätten för kyrkan att själv sköta saker som vigslar och rekrytering av präster.

Vår Lösen visar ett förvånansvärt svagt intresse för händelserna i Tyskland. Tidningen skriver exempelvis ingenting om det nationalsocialistiska maktövertagandet i början av 1933. Detta kan förklaras med tidningens inriktning på kyrkliga och religiösa frågor med relevans för

Svenska kyrkan. Det är endast när kyrkliga intressen står på spel som den tar upp skeenden i den tyska politiken. Tidningen riktar således skarp kritik mot den nationalsocialistiska regimen i samband med de kyrkostrider som ägde rum i de tyska och norska kyrkorna 1933/34 respektive 1941/42. Framförallt är tidningen kritisk till hur prästerskapet behandlades. Det skall noteras att en del av de diskussioner som tas upp i *Vår Lösen* inte utgör redaktionella ställningstaganden utan relaterar debatten mellan biskop Anders Nygren och kyrkohistorikern Gunnar Westin. Att *Vår Lösen* intar en så passiv ställning till nazismen och senare även det pågående världskriget kan som sagt förklaras med tidningens strikt kyrkliga linje. Det måste dock ändå ses som anmärkningsvärt att tidningen inte tar tydligare ställning i frågan om relationen mellan de protestantiska kyrkorna och nazismen i Tyskland, eftersom ju detta åtminstone indirekt hade betydelse för Svenska kyrkan. Privat tog tidningens grundare och förutvarande redaktör Manfred Björkqvist tydligt ställning emot nationalsocialismen och ställde sig på Bonhoeffers och Bekännelsekyrkans sida i den tyska kyrkokampen.

Kyrka och folk var till en början positiva till nationalsocialisterna då de fick makten 1933, eftersom man såg rörelsen som en bundsförvant mot socialismen och katolicism. Tidningen betecknar den antinazistiska kritiken som konspiratorisk propaganda som syftar till att ge nationalsocialisterna dåligt rykte och uttrycker förhoppning om att regimen ska fungera som en garant för en tysk stat med kristna inslag. Den uttrycker en stark misstro mot judar, socialdemokrater och katoliker som anses ha tillskansat sig betydelsefulla poster till skada för det tyska samhället. Tidningen såg alltså inledningsvis nationalsocialismen som en bundsförvant i kampen mot socialismen och den romersk-katolska kyrkan, men kom efterhand att ställa sig alltmer skeptisk till den nationalsocialistiska statsmakten. Här utgjorde den tyska statens ingripande i den tyska kyrkostriden en vändpunkt. Tidningen ställde sig helt enkelt kritisk till att den tyska staten blandade sig i det som uppfattades som kyrkans interna angelägenheter, men den tog varken upp Nürnberglagarna eller den påvliga encyklika som lästes upp i de katolska kyrkorna i Tyskland 1937. I samband med den norska kyrkostriden under kriget uttryckte tidningen viss kritik mot den norska regeringen agerande. Också här var det statsmaktens inblandning i kyrkliga angelägenheter som stod i fokus för kritiken. Genomgående för tidningens diskurs är att den ser nationalsocialismen som en möjlig allierad i kampen mot det socialdemokratins, katolska kyrkans och i viss mån även judiskt inflytande i samhället. Det som tidningen förhåller sig kritisk till är att de tyska respektive norska regeringarna griper in i sina länders kyrkor och försöker att forma dem efter sin egen politik.

Svensk kyrkotidning uttrycker sig överlag neutralt när det kommer till nationalsocialismen men det finns inslag till försiktig kritik. Tidningen oroar sig till exempel för rätten att trycka kyrkliga tidningar i Tyskland till följd av hårdare regler för pressen. Riktigt skarp blir kritiken först med den norska kyrkostriden 1942, då tidningen vänder sig mot regeringen Quislings försök att ta kontroll över den Norska kyrkan och forma den efter sina egna politiska idéer. Tidningen förhåller sig kritisk till nationalsocialismen vid krigsslutet, men ger ingen tydligt förklaring till varför den tidigare positiva hållningen nu vänts till sin motsats..

I de fyra tidningar som undersökts i denna uppsats framträder tre olika linjer i sättet att se på nationalsocialismen och den nazistiska regimen i Tyskland. Den första linjen som i huvudsak företräds av *Göteborgs Stifts-Tidning* innebär en övervägande positiv syn på nationalsocialismen under hela perioden. Det finns förhållandevis lite utrymme för kritik mot nationalsocialismen i detta synsätt. Den nationalsocialistiska regimen ses som en allierad i kampen mot kommunismen och som ett fundament för ett nationellt uppvaknande och en ny renässans för den protestantiska kyrkan. Synen på Adolf Hitler är mycket positiv och han beskrivs som en framstående ledare som enat det tyska folket. Mycket av den antinazistiska kritiken avfärdas som vänsterpropaganda, och inte ens vid krigsslutet när regimen brott stod i öppen dag gjordes avbön.

Den andra linjen företräds av *Kyrka och folk* och *Svensk kyrkotidning* och karakteriseras av en positiv syn på den nationalsocialistiska politiken i stort och en negativ hållning till den tyska kyrkopolitiken. Tidningarna kritiserade statsmaktens inblandning i vad som uppfattades vad som uppfattades som kyrkans interna angelägenheter i samband med den tyska och den norska kyrkostriden. Den positiva synen på nationalsocialisternas politik grundar sig i huvudsak på en stor skepsis mot det moderna samhället som menades vara i moraliskt och religiöst förfall, och man hoppades att nationalsocialisterna skulle värna om Tysklands lutherska traditioner. Det finns starka inslag av antikatolicism, kritik mot socialdemokratin och en viss skepsis mot att personer med judisk bakgrund hade fått stort inflytande i Tyskland.

Den tredje och sista linjen som företräds av *Vår Lösen* och kan betecknas som en neutral linje. Tidningen tar inte upp utrikespolitiska frågor annat än om saken anses ha ett direkt kyrkligt intresse, och den diskuterar nationalsocialismen endast indirekt i artiklar om konflikten mellan kyrka och statsmakt och behandlingen av tyska och norska präster som befann sig i opposition till regimen i respektive land. I övrigt finns det mycket lite material att tillgå som belyser synen på nationalsocialismen.

Mina undersökning ligger i linje med tidigare forskning på området, men jag har också kunnat lyfta fram en del nya resultat genom att fokusera på de diskurser som framträder i de aktuella artiklarna och de nyckelord som formade dessa. Min analys visar att dessa diskurser präglas å ena sidan av frågan om relationen mellan kyrka och stat och å den andra av en latent anti-katolicism. Den nationalsocialistiska regimen ses i vissa fall som ett värn mot kommunism, ateism och katolicism, i andra fall som ett hot mot evangelisk-lutherska kyrkliga intressen. Under diskussionen om den tyska kyrkostriden är det statens ingripande i kyrkostriden som står i fokus. Detta framställs med hjälp av värdeladdade begrepp som diktatoriska befogenheter och likriktning. I *Göteborgs Stifts-Tidning* är diskursen dock inte genomgående negativ, och det statliga ingripandet framställs här som visserligen beklagligt men nödvändigt.

Nürnberglagarna och den påvliga encyklikan *Mit brennender Sorge* kommenteras endast av *Göteborgs Stifts-Tidning* och *Svensk Kyrkotidning*. I den förstnämnda tidningen präglas diskursen av termer som ras, äktenskap och kontroll av den kyrkliga pressen, och tidningen uttrycker oro över att statsmakten behandlar äktenskapet som en helt civil angelägenhet och över censuren av den kyrkliga pressen. *Göteborgs Stifts-Tidning* förmedlar en antikapitalistisk diskurs, där de antisemitiska lagarna ses som ett uttryck för regimen strävan att stävja den judiska kapitalismen. Antikatolicismen är i båda fallen ett bärande element i diskursen, även om *Göteborgs Stifts-Tidning* till en början ställde sig positiv till den påvliga encyklikan och såg en potentiell allierad i kampen mot kommunismen och nyhedendom.

Krigsutbrottet kommenteras endast av *Göteborgs Stifts-Tidning*, som lägger skulden på Storbritannien som sägs ha tvingat fram ett krig genom "fult" diplomatiskt spel. Den norska kyrkokampen engagerar desto mer. Här framträder två klart urskiljbara diskurser. Den första representeras av *Göteborgs Stifts-Tidning* som tar parti för statsmakten och anklagar den norska kyrkans ledning för bristande renlärighet och för att gå i kommunisternas ledband. Diskursen formas av uttryck som författningsvidrig och landsförräderi. Den andra diskursen, vilken i sin klaraste form företräddas av *Vår Lösen*, som här går i direkt polemik med *Göteborgs Stifts-Tidning*, innebär ett klart ställningstagande för de norska biskoparna. Det fenomen som tydligast formar de analyserade tidningarnas diskurs i den norska kyrkostriden är relationen mellan kyrka och stat. Detta fenomen beskrivs med en rad olika begrepp, vilka markerar tidningarnas olika ställningstaganden i denna konflikt. I *Svensk kyrkotidning* finner vi nyckelbegrepp som kyrkans suveränitet, fullmakt och arv, i *Vår Lösen* används termer som hänsynslös och kränkning vad gäller statens agerande och hävdande av kyrkan rätt och manlig beträffande den Norska kyrkan.

I de analyserade tidningarnas rapportering kring krigsslutet kan man urskilja tre särpräglade diskurser. En presenteras av *Vår Lösen* med demokratisk anpassning som ett centralt nyckelbegrepp, medan diskursen i *Kyrka och folk* och *Göteborgs Stifts-Tidning* präglas av nyckelbegrepp som tar sikte på det kommunistiska hotet. Den sistnämnda tidningen håller fast vid sin tidigare antikapitalistiska linje genom att hävda att nationalsocialismen misskrediterats av (judisk) kapitalistiska gruppernas propaganda. Båda tidningarna uttrycker en skepsis mot den av demokratiska västmakterna dominerade världsordningen. *Svensk kyrkotidning* företräder en mer neutral diskurs och nöjer sig med att konstatera att det andliga livet befriats från det nazistiska oket.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tidningar

Göteborgs Stifts-Tidning

Kyrka och folk

Svensk kyrkotidning

Vår Lösen

Litteratur

Andersson, Lars I., *Mellan Katyn och Auschwitz: Rysslandsmissionen, bolsjevismen och nationalsocialismen 1919-1945*, Sekel: Malmö 2006

Alvunger, Daniel, *Nytt vin i gamla läglar. Socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944–1973*, Göteborg: Församlingsförlaget 2006

Appelqvist, Gunnar, *Luthersk samverkan i nazismens skugga. Sverige och Lutherakademin i Sonderhausen 1932-1945*, Uppsala universitet: Uppsala 1993

Bergen, Doris, *Twisted Cross. The German Christian Movement in the Third Reich*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1996

Lena Berggren, Lena, "Completing the Lutheran Reformation: Ultra-nationalism, Christianity and the Possibility of 'Clerical Fascism' in Interwar Sweden": *Totalitarian Movements and Political Religions* 2007: 8, s. 303–314

Brodd, Birgitta, *Var Sveriges sak också kyrkans?: Svenska kyrkans utrikespolitiska aktivitet 1930-1945 : en tidslägesorienterad analys*, Norma: Skellefteå 2004

Brohed, Ingmar, *Sveriges kyrkohistoria. 8, Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Verbum: Stockholm 2005

Fulbrook, Mary. *Tysklands Historia*, Lund: Historiska Media 1998

Gunnarsson, Lars, *Kyrkan, nazismen och demokratin: åsiktsbildning kring svensk kyrklighet 1919-1945*, Almqvist & Wiksell: Stockholm 1995

Gustavsson, Alexander, "Den västsvenska kristendomstypen som motkultur": *Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs Stift*, Göteborgs Stifts-Tidnings förlag, Göteborg 2002

Karlström, Nils, *Kyrkan och nazismen. Ekumeniska aktioner mot nazismen 1933-1934*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1976

- Jarlert, Anders, "Anders Nygren, Aulén och nationalsocialismen: omvärderingar av historiska positioner": Samuel Rubenson, Samuel (red.), *Kyrkohistoriska omvärderingar*, Lund 2005, s. 45-70
- Lind, Martin. *Kristendom och nazism*, Håkan Ohlssons förlag, Lund 1975
- Oftestad, Bernt T., Rasmussen, Tarald, Schumacher, Jan, *Norsk kirkehistorie*, Universitetsforlaget Oslo 2005
- Tjeder, David, "Crises of faith and the making of Christian masculinities at the turn of the twentieth century": Yvonne Maria Werner (ed.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Century*, Leuven University Press: Leuven 2011
- Werner, Yvonne Maria, "Liberal theology and anti-Catholicism in Sweden: The Dynamics of Religious Difference": John Wolffe (ed.), *Protestant-Catholic Conflict from the Reformation to the Twenty-First Century*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013, s. 209-254